

Zásady obchodní a průmyslové politiky Petra Velikého.

strany delegace polské ústy univ. prof. Dr. Stanislava Rappaporta, který připojil pozvání československých právníků na sjezd právníků polských do Krakova r. 1927.

Vedle zasloužených diků pořadatelstvu a hlavně generálnímu tajemníku sjezdovému univ. prof. Dr. Jaromíru Sedláčkovi sluší vzpomenuť návrhu prof. Dr. Hermanna-Otavského na zřízení stálého výboru pro pořádání sjezdů československých právníků, kterým by byl splněn stále toužený požadavek po zachování pravidelnosti instituce sjezdové.

Lze oprávněně říci, že druhý sjezd československých právníků skončil s úplným zdarem. Jeho vysoká úroveň zračící se z usnesených resolucí i debat, dosvědčuje to skvěle. Také imposantní byla účast právníků ze všech krajů Československé republiky i hostí z ciziny, zejména četných delegací ze zemí slovanských. Souběžně konaný v neděli sjezd československých advokátů⁵⁾ zdařil se rovněž úplně a spolu s hlavním jednáním sjezdovým splynul v jeden celek. Není tedy pochyby, že toto druhé sněmování československých právníků bude základním kamenem dalších prací na poli věd právních i státních.

S. G. PUŠKAREV:

Zásady obchodní a průmyslové politiky Petra Velikého.

Obchodně-průmyslová politika Petra Velikého bývá obyčejně charakterisována jako politika »merkantilismu«, jako uplatnění theoretických zásad t. zv. »systému merkantilistického« na ruské půdě. Merkantilistou zove Petra Velikého prof. A. G. Brikner;¹⁾ V. O. Ključevskij píše, že Petr osvojil si názory na západě vlád-

⁵⁾ Srov. Dr. Lad. Valenta, Druhý sjezd čs. adv. — Česká Advokacie XI. 77.

¹⁾ A. G. Brikner, Ivan Posoškov, č. I. Posoškov kak ekonomist, Petrohrad, 1876, str. 191. — Táž studie otištěna jest v publikaci »Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvěščenja« r. 1876.

noucího »systému merkantilistického«;²⁾ P. N. Miljukov ve své knize »Očerki po istorii ruskoy kultury«³⁾ praví, že vláda Petra Velikého, budující na Rusi manufaktury a továrny, »jak theorii, tak i vyplývající z ní opatření převzala z vládnoucí tehdá na západě politicko-ekonomické školy merkantilistů«, a v jiné své práci⁴⁾ charakterisuje hospodářské názory Ljuberasovy — Ljuberas jeden z rádců Petra Velikého v tomto oboru — jako »běžnou theorii tehdejšího evropského merkantilismu« a tvrdí, že od r. 1716 až 1717 »základními zásadami nové obchodní politiky byly zásady merkantilistické«. Proti mínění P. N. Miljukova tvrdil N. P. Pavlov-Silvanskij, že »zákonodárná činnost Petrova v oblasti obchodu a průmyslu jen z části a nezřídka náhodně kryla se s theoretickými zásadami merkantilismu«.⁵⁾ My pak se své strany musíme především poznamenati, že »běžné theorie evropského merkantilismu« vůbec nebylo, poněvadž neexistoval merkantilism jako jediný, jednotný a všeobecně uznaný hospodářský systém.

V běžném nazírání doby pozdější (od konce st. XVIII.) a v školních příručkách bývá dosud merkantilism charakterisován jako takové politicko-ekonomické učení, které hlavní bohatství národů spatřovalo v zásobě drahých kovů — zlata a stříbra — a které, aby jich co nejvíce do země bylo staženo pomocí zahraničního obchodu, doporučovalo vyvážeti tuzemských tovarů pokud možno nejvíce a dovážeti co nejméně cizích (pověstná theorie obchodní bilance«).⁶⁾

2) V. O. Ključevskij, Kurs ruskoy istorii, č. IV., Moskva, 1910, str. 142.

3) P. N. Miljukov, Očerki po istorii ruskoy kultury, č. I., vyd. 7., Moskva, 1918, str. 86.

4) »Gosud. chozjajstvo Rossii v I. četverti XVIII. st. i reforma Petra Velikago«. Vyd. 2. Petrohrad, 1905, str. 394, 397. —

5) N. P. Pavlov—Silvanskij, Projekty reform v zapiskach sovremennikov Petra Velikago. Zapiski ist.—fil. fak. imp. Spb. univ., č. 42, 1897, str. 39.

6) Podobné chápání merkantilismu nacházíme u A. G. Briknera (op. cit., str. 174—175), u N. J. Karějeva (»Istorija zapadnoj Jevropy v novoje vremja«, sv. II., vyd. 2., Petrohrad 1898, str. 350: »Podobně jako v životě soukromém pojem bohatství stále víc a více ztotožňoval se s pojmem peněz, i státní bohatství začalo býti chápáno ve smyslu nakupení pokud možno největšího množství zlata a stříbra.

Proti takovémuto chápání merkantilismu a tím spíše proti ztotožňování politiky Petra Velikého s takovýmto »merkantilismem« třeba rozhodně a kategoricky se postavit. Podle výsledku řady studií z oboru národohospodářských doktrin můžeme pokládati za jisto, že t. zv. »systém merkantilistický« se svými dvěma principy — ztotožněním peněz s bohatstvím a učením o obchodní bilanci — představuje jednostrannou, s polemickými cíly zbudovanou schematickou konstrukcí Adama Smitha⁷⁾ (ve 4. knize jeho znamenitého spisu »An inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations«, r. 1776).

Zajímavo jest poznamenati, že celá řada národohospodářských spisovatelů stol. XVII.—XVIII., jimž později dostalo se názvu »merkantilistů«, jakoby předvídajíc mylný názor, jaký o nich utvoří si potomstvo po stopách Adama Smitha, rozhodně protestuje proti ztotožnění peněz a bohatství, jako na př. Montchrétien de Vateville,⁸⁾ maršál Vauban,⁹⁾ rakouský kameralista Ph. W. v.

Pozneuáhla se tento názor systematisoval ve zvláštní národohospodářskou doktrínu, která obdržela název merkantilismu a která vládla až do polovice st. XVIII. Merkantilisté začali uznávat za hlavní cíl státní správy zmíněné nakupení peněz, kteréhož nejsnáze možno dosíci pomocí vývozního obchodu zahraničního, poněvadž země vyvážejíc zboží za hranice, obohacuje se dovozem peněz za tyto tovary zaplacených«) a dokonce u Ch. Gideho v práci věnované speciálně výkladu doktrin národohospodářských (Ch. Gide et Ch. Rist, Histoire des doctrines économiques... 3 éd., Paris, 1920, str. 2: »Des mercantilistes enseignaient que pour enrichir un Etat il fallait tout comme pour les individus, lui assurer le plus possible d'or ou d'argent«); W. Sombart (Der moderne Kapitalismus, 4. vyd., sv. I., 1921, str. 366) chápe také merkantilism jako »eine Geldversorgungspolitik der Staaten«.

⁷⁾ Viz zejména F. K. Mann, Der Marschall Vauban und die Volkswirtschaftslehre des Absolutismus, eine Kritik des Merkantilismus, 1914: »Das merkantilistische System datiert vom Jahre 1776. Die Volkswirtschaftliche Literatur bis zu den Physiokraten enthält weder ein ökonomisches System noch ein System überhaupt; wir sehen in ihr nur innerlich unverbundene Sammlungen von praktischen Betriebsvorschriften, um die Staatsmaschine zweckmässig zu bedienen...« (str. XIV., 317). — K. Zielenziger, Die alten deutschen Kamerallisten, ein Beitrag zur Geschichte der Nationalökonomie und zum Problem des Merkantilismus; 1914: »Der Merkantilismus ist kein System«, jest to »eine Zeitströmung« (str. 43, 46).

⁸⁾ Viz F. K. Mann, op. cit., str. 320.

⁹⁾ Ibid., str. 111.

Hornigk,¹⁰⁾ italský národohospodář Genovesi,¹¹⁾ konečně ruský národohospodář s počátku stol. XVIII. J. T. Posoškov ve svém spise »Kniga o skudosti i bogatstvě« (1724) ujišťuje, že »bohatství carské říše« spočívá nikoliv v nakupení peněz v císařské pokladnici, nýbrž v tom, »aby celý národ byl mírně bohat svým domácím, vnitřním bohatstvím«. V souhlase s tím také Petr Veliký v »privilegiu o rudách a minerálech« (viz níže) určuje jako cíl hospodářské politiky nikoliv nakupení zlata a stříbra, nýbrž »vše-národní ruské obohacení« ...

Pravda, u národohospodářů této doby a dokonce ve vládních aktech setkáváme se s výrazy: peníze jsou »sanguis corporis politici«, »nervus rerum gerendarum« a t. p., ale výrazy tyto vysvětlují se nikoliv pověstným smíšením pojmu bohatství a peněz, nýbrž vskutku vynikající úlohou, jakou hrály drahé kovy v utvoření se velikých evropských národních států, při nutnosti mimořádných výloh na organizaci stálých armád a státní správy a při neexistenci rozvitého systému státního úvěru.

Východiskem správného chápání merkantilismu jeví se býti názor K. Büchera: »Der Merkantilismus ist kein totes Dogma, sondern die lebendige Praxis aller bedeutenden Staatsmänner von Karl V. bis auf Friedrich den Grossen.«¹²⁾ — Národohospodářské konstrukce t. zv. »merkantilismu«, ve kterých obráží se hospodářská politika různých evropských států ve st. XVI.—XVIII., mají v každém z těchto států zvláštní ráz v souhlase se zvláštními historickými podmínkami hospodářského a politického rozvoje daného státu, vykazující zároveň také některé společné rysy odpovídající všeobecným potřebám doby.

Všeobecný ráz období století XVI.—XVIII. vyznačuje se »duchem násilného soupeřnictví« (»Geist gewalttätiger Rivalität«), o kterém mluví G. Schmoller.¹³⁾ Bylo to období vzniku velkých národních států a urputného boje mezi nimi o politickou a hospodářskou nezávislost nebo převahu, období obchodních a ko-

¹⁰⁾ K. Zielenzieger, op. cit., str. 282.

¹¹⁾ A. Onken, Geschichte der Nationalökonomie, díl I., vyd. 3, 1922, str. 244.

¹²⁾ K. Bücher, Die Entstehung der Volkswirtschaft. 1920, str. 137.

¹³⁾ G. Schmoller, Umriss und Untersuchungen... 1898, I Das Merkantilsystem in seiner historischen Bedeutung, str. 45.

loniálních válek (hlavně od poloviny století XVII.). Jak v opatřeních moci státní v tomto období, tak i v národohospodářské literatuře se motivy povahy politické a hospodářské těsně proplétaly.¹⁴⁾

Třeba zdůrazniti, že jak opatření v oboru politiky národohospodářské v různých státech, tak i v literatuře vyslovené názory a rady spisovatelů národohospodářských (pro toto období bylo by předčasným mluvit o národohospodářských systémech) měly podstatně různou povahu a obracely svou pozornost k různým stránkám života hospodářského.¹⁵⁾

Ve Španělech a Portugalsku vidíme »merkantilism« v chápání šablonovitém — ve formě snahy nakupiti zlato a stříbro vydřidušským vykořisťováním kolonií Nového Světa a výsledek toho pak jest hospodářský úpadek těchto zemí, které nedovedly rozvinouti vlastní produkci.

Nizozemí věnovalo své hlavní úsilí rozvoji námořní dopravy a obchodního prostřednictví (Zwischenhandel) mezi různými státy a různými částmi světa (a jejich literatura rozvíjí theorii »svobodného moře«).

Hlavní snahou francouzské politiky hospodářské, t. zv. colbertinismu, bylo vybudovati vlastní industrii a t. zv. »průmyslové vzdělání národa« pomocí donucovacího účelného působení státní moci na hospodářský život země.¹⁶⁾

V Anglii, kromě sesílené péče o rozvoj vlastní námořní dopravy (zákon o plavbě z r. 1651), vzniká od konce století XVII., podle slov A. Onkena, »agrární merkantilism« — t. j. podporování tuzemského zemědělství¹⁷⁾ (velký význam měl v anglické politice hospodářské t. zv. »obilní zákon« z r. 1689).

14) G. Schmöller podává takovouto definici vnitřní podstaty merkantilismu: »Der Merkantilismus ist in seinem innersten Kern nichts anderes als Staatsbildung — aber nicht Staatsbildung schlechtweg, sondern Staats- und Volkswirtschaftsbildung zugleich.« (ibid., str. 37).

15) Viz A. Onken, Geschichte der Nationalökonomie, I. Teil, 3. vyd., 1922, kn. I., 3. kap., § 1 (»Der Merkantilismus«) a G. Schmöller, Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, 2. Teil, 1920, §§ 258—262.

16) Viz ještě Pierre Clément, Histoire de Colbert et de son administration, sv. I. 1874, kap. XVI., système industriel, str. 279—332.

17) Zajímavo jest porovnatí politiku v obchodě obilím v různých evropských státech, řídících se zdánlivě jedněmi a týmiž

V Německu hlavní pozornost vlád ve st. XVII.—XVIII. v oboru opatření hospodářských byla obrácena na zvětšení počtu obyvatelstva (po zpustošeních způsobených válkou 30letou) a na pozvednutí jeho poplatní síly, na vnitřní koloniaci, na zdokonalení zemědělství a vybudování vlastní manufakturní výroby (také v německé národohospodářské literatuře této doby převládal hlavně fiskální zájem: tak zv. kameralisté zejména se zajímali o otázku, jakými prostředky zvýšiti knížecí důchody).

Porovnáme-li obchodně-průmyslovou politiku Petra Velikého s hospodářskou politikou různých evropských států, shledáme, že politika Petrova blížila se ke »colbertinismu«, ale jako nebe od země vzdálena byla od španělského merkantilismu...

V hospodářské politice většiny evropských vlád stol. XVII. až XVIII. můžeme nieméně, jak jsme již výše poznamenali, shledati některé společné rysy. Takovými rysy byly především sesílené zdůrazňování národně-státních zájmů a ve spojitosti s tím snaha po zabezpečení hospodářské soběstačnosti státu, snaha po zabezpečení jeho hospodářské nezávislosti na státech jiných, dále přesvědčení o nutnosti a užitečnosti zasahování orgánů státních do hospodářského života země, aby tento byl podporován a veden žádoucím směrem — intervencionism a protekcionism; konečně snaha o racionálnější a intensivnější využitkování přírodního bohatství země, snaha o plnější a energičtější rozvoj výrobních sil obyvatelstva.

Takové byly všeobecné tendence »období merkantilismu«, ale způsoby, jak byly uskutečňovány tyto tendence, t. j. systémy praktické hospodářské politiky, byly v různých státech různé, podobně jako pod výrazem »proces utvoření se velkých národních států« skrývá se v podstatě nikoliv jediný proces, nýbrž v různých zemích historické procesy podstatně různé.

zásadami merkantilistickými«; v Anglii podporován byl vývoz chlebovin vývozními premii; ve Francii ztěžován byl vývoz chlebovin značnými vývozními cly (podle sazebníku Colbertova z r. 1664); v Nizozemsku se vlády klonily k systému svobodného obilního obchodu; v Prusku vláda snažila se ovládati ceny na obilním trhu uvnitř státu prostřednictvím státních obilních skladů a povzbuzovati vývoz chlebovin pomocí velkých obchodních společností (viz G. Sch moller, Umriss und Untersuchungen... 1898, I., Das Merkantilssystem... str. 42—43).

S. M. Solovjev určuje společný úkol petrovských reform takto: třeba bylo »do země vesnic přinésti město a tím hospodářskou situaci země zlepšiti«. ¹⁸⁾ Celkem třeba uznati tuto definici za správnou, úplněji však můžeme cíl hospodářské politiky Petra Velikého vyjádřiti pomocí termínů znamenitého německého národohospodáře Bedřicha Lista, jehož učení někteří nikoliv bez důvodu nazývají »neo-merkantilismem«. Podle mínění Listova ideální sociálně-hospodářskou organizací jeví se býti »Agrikulturmanufakturhandelsstaat«, t. j. takový stát, ve kterém rovnoměrně (»harmonicky«) rozvíta jsou všechna odvětví produkce a výměny, neboť jenom takový stát má vnitřní sílu a vnější nezávislost. — »Eine Nation — pravi List, — die bloss Agrikultur treibt, ist ein Individuum, dem in seiner materiellen Produktion ein Arm fehlt«, ¹⁹⁾ kdežto »eine Agrikulturmanufakturnation ist ein Individuum, dem zwei eigene Arme zur Disposition stehen«. ²⁰⁾ A tak Petr Veliký určil si za cíl utvořiti z Ruska takový všestranně rozvitý hospodářský celek, jaký List označuje názvem »Agrikulturmanufakturhandelsstaat«. Perifrazující slova Listova, můžeme říci, že Rusko až do Petra Velikého jako národohospodářský organism stálo na jedné noze, Petr pak se snažil vybudováním vlastního silného průmyslu postavití Rusko na obě nohy a tím zabezpečiti mu jak politickou moc, tak i hospodářskou sílu a samostatnost.

Všeobecnou a základní úlohou hospodářské politiky Petra Velikého ve všech oborech činnosti národohospodářské bylo zvětšiti množství a pozvednouti produktivnost národní práce.

Řadou krutých zákonů a nařízení proti žebrotě a tuláctví Petr vytrvale se snažil dostatí do služby nebo přiměti k hospodářsky produktivní práci ty vrstvy obyvatelstva staré Rusi, které této práce se vzdalovaly. Prohlásil a vytrvale prováděl princip: »aby bez práce se nikdo nepotloukal...«

Poněvadž byl nedostatek vlastních kvalifikovaných dělnických sil, snažil se Petr všemožně získati si síly takové ze zahraničí. Již

¹⁸⁾ S. M. Solovjev, *Istorija Rosii s drevnějšich vremjon*, sv. XIII., vyd. 2., Moskva 1870, str. 127. — Vydání »Obščestvennoj Polzy«, kn. 3., str. 727.

¹⁹⁾ Fr. List, *Das nationale System der Politischen Oekonomie*. 4. vyd., 1922, str. 252.

²⁰⁾ *Ibid*, str. 275.

na počátku své vlády (16. dubna r. 1702) vydal a po Evropě široko daleko rozšířil manifest, v němž vyzval cizince ke vstupu do ruských služeb a přislíbil jim svobody a úlevy (»lgoty«), jakým dříve ve státě moskevském se netěšili.²¹⁾ Petr, přivoláváje cizí továrníky a řemeslníky, ukládal jim jako nevyhnutelnou povinnost učití ruské lidi jejich řemeslu a zaváděti do ruského průmyslu všechny zdokonalené metody západní techniky.

Jádro Petrovy hospodářské politiky tvoří systém opatření mířících ku zvýšení jakosti národohospodářské práce a zejména k zavedení nových oborů výroby. Hospodářská politika tohoto druhu byla pro Rusko podstatnou novinkou. Až do Petra vláda na Rusi neukládala si takovýchto úkolů: bedlivě pouze pozorovala a hospodářský život země, posílala čas od času své pisáře, aby popsali hospodářskou situaci poddaných, pak uložila poddaným daně v určité výši a jen občas obracela se k poplatníkům s otázkou: »mohou-li tuto novou daň platiti, či nemohou a proč nemohou«?

Petr však nespokojoval se prostým konstatováním hospodářské »zdatnosti« nebo »nemohoucnosti« svých poddaných, nýbrž činně a vytrvale snažil se o to, aby sama tato mohoucnost rostla a sílila.

Nemálo péče věnoval Petr zlepšení selského hospodářství na Rusi, zejména zavedení lepších plemen skotu, avšak pozornost obzvláštní věnoval rozvoji hornictví a průmyslu a v těchto právě oborech jeho činnost obzvláště na výsledky byla bohata.

Dříve než budeme mluvit o soustavě vlastních hospodářských opatření Petra Velikého, musíme se zmíniti o všeobecné sociální podmínce, jejíž uskutečnění pokládal on za nutné pro úspěšný rozvoj obchodu a průmyslu na Rusi. Takovou podmínkou byla zvláštní sociálně-právní organizace třídy obchodně-průmyslové, jakéžto organizace ve formě jakkoliv rozvité a právnicky jasné stát moskevský neznal.²²⁾ — Po celé XVII. st. slyšíme trpké

²¹⁾ »Polnoje Sobranije Zakonov Rossijskoj Imperii« (v dalším bude vždy citováno zkratkou »P. S. Z.«), sv. IV., č. 1910. — »Pisma i bumagi imp. Petra Velikago«, sv. II., Petrohrad 1889, č. 421, str. 39—50.

²²⁾ Viz G. Kotošichin, O Rossii v carstvovanie Alekseja Michajloviča, vyd. 3., Archeografič. Kom., Petrohrad, 1884, hl. 10.

stížnosti obchodně-průmyslové třídy moskevského státu na libovůli a přehmaty orgánů byrokratické administrativy je spravujících; současník Petrův J. T. Posoškov (ve svém spise »Kniga o skudosti i bogatsvė«, hl. 4. »O obchodnictvu«), stěžuje si na to, že dřívější vláda moskevská zcela přehlížela zájmy obchodnické třídy, praví: »bojaři nevážili si stavu kupeckého ani jako vaječné skořápky; stávalo se, že celý stav obchodnický cenili za jeden groš...«

Na bezpráví a násilí páchané se strany vojevodů stěžovali si obchodníci vládě na t. zv. »Azovském sněmu« (»Azovskij sobor«) v Moskvě r. 1642.²³⁾ Petr Veliký se své strany oficiálně uznává bídu a utištěnost obchodně-průmyslové třídy na Rusi²⁴⁾ a snažil se vybudovati pro ni zvláštní organisaci tím, že ji vyjmul z příslušnosti orgánů všeobecné administrativy a odevzdal ji do kompetence zvláštních orgánů speciálně městské správy.

O nutnosti zvláštní organisace obchodně-průmyslové třídy byl Petr přesvědčen od samého počátku své vládní činnosti. Již 30. ledna r. 1699 vycházejí dva důležité »ukazy« o samosprávě posadských (městských) obcí (»posadskich obščin«.²⁵⁾ Reformou z r. 1699 zavedeny byly městské zemské komory (»izby«) s volenými »burmistry« a podřízeny byly moskevskému burgmistrovskému dvoru (»Moskovskaja Burmistěrsckaja Palata«) neboli radnici (»Ratuša«,²⁶⁾ která se stala podle slov V. O. Ključevského »čímsi jako ministerstvem pro města a pro správu městské berně.«²⁷⁾ Původně nebylo provedení reformy prohlášeno za závazné; nové instituce měly býti zavedeny jenom v těch městech, která »budou chtít«, přičemž za to, že město užilo práva samosprávy, předpisovalo se platiti do státní pokladny daně v dvojnásobné výši. Avšak značný po-

»O obchodnících«: »soudně přísluší obchodníci před bojary, vojevody a úředníky (prikaznyje ljudi), svých však soudů v žádných věcech nemívají« (str. 158).

²³⁾ »Akty odnos. k istorii zemskich soborov«, pod redakcí J. V. Goťje, vyd. N. Kločkova, Moskva 1909, str. 55.

²⁴⁾ Viz úkaz z 30. ledna 1699, P. S. Z., sv. III., č. 1674 a »Reglament Glavnomu Magistratu«, 16. ledna 1721, P. S. Z., sv. VI., č. 3708.

²⁵⁾ P. S. Z., sv. III., č. 1674, č. 1675.

²⁶⁾ P. S. Z., sv. III., č. 1718.

²⁷⁾ V. O. Ključevskij, Kurs rusckoj istorii, sv. IV., Moskva 1910, str. 201.

čet měst za takovýchto podmínek nepřál si užítí samosprávy,²⁸⁾ a vláda v brzku zřeknuvši se dvojnásobných daní, učinila reformu povinnou.²⁹⁾

Celá řada následujících zákonů zakazovala byrokratické administrativé — vojevodům, djakům a podjačím — vměšovati se do městské správy,³⁰⁾ a dokonce selské obyvatelstvo v severních, čili »přímořských« (»pomorskich«) oblastech — státní, čili »panovníkovi« (»gosudarevy«) sedláci (zámecké — »dvorcové« — vyjímaje) — bylo dáno pod pravomoc v městech volených »burmistrů«.³¹⁾

Gubernská reforma z 1708 roku a let následujících — kromě jiných okolností, které nebyly příznivy rozvoji městské samosprávy na Rusi — rozrušila zvláštní organizaci obchodně-průmyslové třídy, která opět dostala se pod správu vládních úředníků — gubernátorů, vojevodů a komendantů.³²⁾

Petr však pocituje nesnáze »rozsypané chraminy« ruského obchodnictva. R. 1718, v odpověď na memorandum cizozemce Fika, který radil »ustaviti městské magistráty a opatřiti je dobrými statuty«, vydal Petr resoluci: »Učiniti to na základě řížského a revelského reglamentu ve všech městech...«³³⁾

Po zřízení kollegií nejvyšším orgánem soudním a správním pro městské obyvatelstvo měl se státi, hned po kollegiích zřízený, »Glavnyj Magistrat« a orgány místními jemu (nikoliv gubernátorům a vojevodům) podřízené městské magistráty. V úkaze daném senátu dne 13. února 1720 rozkázal Petr »prohlásiti brigádníka Trubeckého nad zdejším (t. j. petrohradským) a ostatními magistráty vrchním presidentem a aby moc soudní třímal nad všemi lidmi kupeckými (vším obchodnictvem) a o jejich záležitostech

28) P. N. Miljukov, Gosudarstvennoje chozjajstvo Rossii v I. četverti XVIII. st..., Petrohrad 1905, str. 87—89.

29) Zákon z 20. října 1699, P. S. Z., sv. III., č. 1704; viz také zákony z 16.—III. a 17.—IV. 1699, P. S. Z., sv. III., č. 1683 a č. 1685.

30) P. S. Z., sv. III., č. 1699, 1704, 1731; sv. IV., č. 2220.

31) P. S. Z., sv. III., č. 1715, zákon z 3. XI. 1699.

32) Viz J. Difaťin, Ustrojstvo i upravlenie gorodov Rossii, sv. I Petrohrad 1875: »S takovou námahou sebraná »chramina« znova se rozsykala v rukách osmi gubernátorů a spousty vrchních komendantů, komendantů, »landratů«...« (str. 193).

33) P. S. Z., sv. V., č. 3208.

zprávu podával senátu a rozsypanou tuto chraminu znovu sebral...«³⁴⁾

16. ledna 1721 vydán byl reglament, čili statut pro hlavní magistrát (»Glavnyj Magistrat«),³⁵⁾ ve kterém povinnosti nového úřadu formulovány byly v těchto pěti bodech: 1. »Ve všech městech řádný magistrát zříditi. 2. Jej dobrými ustanoveními a ochranou opatřiti. 3. K tomu hleděti, aby právo nalézáno bylo spravedlivě. 4. Dobrou policii zříditi. 5. Obchod a průmysl rozmnožovati... a do lepší situace přiváděti...«

Městské obyvatelstvo, přesněji »pravidelní měšťané« dělili se podle reglamentu na dvě třídy (gildy); do první patřili bankéři, »vynikající kupci«, doktoři, lékárníci, lékaři, kapitáni kupeckých lodí, zlatníci, stříbrníci, ikonníci, malíři; do druhé třídy patřili kramáři a řemeslníci, nejnižší pak vrstva městského obyvatelstva nádeníci a »černorabočije« nepatřili mezi »pravidelné měšťany«.

V městech volil se »z prvotřídních« magistrát, který pak byl tolik, »jako městská vláda« (»jako načalstvo gradskoje«)... »A jestliže někdy se stane, že dojde k nějaké poradě k prospěchu města: tu sluší jim (t. j. členům magistrátu), aby přizvali k tomu z prvotřídních lidí a středních lidí dobré a rozumné«...

»O moci magistrátské« ustanovoval reglament: »Magistráty gubernátorům a vojevodům nemají býti podřízeny v tom, co městského soudnictví a hospodářství se týče, stejně jako ani civilnímu ani vojenskému náčelníku nepřináleží, aby měšťana k svému soudu (do kanceláře) předvolával; nýbrž sluší se na takového (měšťana), aby u magistrátu podával svou proshbu a aby podle městského práva u městských úřadů právo proti němu bylo hledáno...«³⁶⁾ Magistrátům kromě funkcí soudních a policejních ukládá se povinnost sbíratí u měšťanů uložené jim daně pro pokladnu státní.

Vůbec hlavnímu magistrátu se ukládá »k tomu bedlivě hleděti, aby nově zřízené magistráty všude udrženy byly a v takovou váž-

³⁴⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3520.

³⁵⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3708.

³⁶⁾ Zákaz daný gubernátorům, místogubernátorům a vojevodům, aby se nevměšovali do záležitostí magistrátských byl potvrzen zvláštním úkazem senátu v září 1721. (P. S. Z., sv. VI., č. 3832).

nost a úctu přivedeny byly, jak tomu i v jiných státech obyčejně jest«.

Zřizování městských magistrátů šlo ku předu dosti pomalu a teprve od r. 1724 po vydání instrukce městským magistrátům³⁷⁾ magistráty se ustavily, jak se zdá ve všech více, či méně významných městech.³⁸⁾

Badateli o době Petra Velikého byla zaznamenána a zdá se nám dokonce poněkud přehnána fiskální a státně-administrativní povaha Petrových reforem v oboru městské správy. Zejména zdůrazňuje tuto povahu Petrových městských reforem prof. J. J. Difatin ve svém spise o zřízení a správě ruských měst ve století XVIII.³⁹⁾ V závěrečném přehledu opatření Petra Velikého tvrdí J. J. Difatin, že na úlohu i význam obchodně-průmyslového obyvatelstva měst Petr »hleděl zcela stejnýma očima jako i jeho předchůdci. Viděl v něm jen službou a robotou povinný («tjaglyj») stav, zavázaný nésti svou robotu («tjaglo») ve prospěch státu. Všechny jeho reformy týkající se tohoto stavu, nebo tak zvaných městských zřízení, byly výsledkem tohoto názoru nepředstavujícího u srovnání s názorem, jaký na tento předmět měli jeho předchůdci, rozhodně ničeho nového«.⁴⁰⁾

Správněji, podle našeho mínění, charakterisuje cíle Petrovy politiky vzhledem k městu pozdější badatel o ruském městě v stol. XVIII. prof. A. A. Kizevetter, který ve své známé práci o městské obci («posadskoj občine») v Rusku století XVIII. píše: »V petrovském reglamentu pro hlavní magistrát, v instrukci městským magistrátům jasně provedena jest snaha utvořiti z ruského těhlého (robotného) («tjaglago») města středisko průmyslu a kultury a v rámci městského života položiti základy veřejné samosprávy«.⁴¹⁾ Pravda, také prof. A. A. Kizevetter, stejně jako jeho předchůdci, tvrdí, že administrativně-fiskální hledisko i v století

³⁷⁾ P. S. Z., sv. VII., č. 4624.

³⁸⁾ J. Difatin, op. cit., str. 206: teprve od konce r. 1724 »více méně všeobecné zřízení magistrátů můžeme pokládati za definitivní«.

³⁹⁾ Viz J. Difatin, op. cit., str. 147, 163, 187, 202.

⁴⁰⁾ V jakémsi rozporu s uvedenými v textě kategorickými závěry jsou autorovy poznámky na str. 247 a 504 citovaného spisu.

⁴¹⁾ A. A. Kizevetter, Posadskaja občina v Rossii XVIII. st., M. 1903, Předmluva, str. IV.

XVIII. dále zaujímalo prvé místo ve vládních opatřeních týkajících se městské samosprávy, jejíž orgány byly ve skutečnosti »agenty vládnoucí byrokracie«,⁴²⁾ uznává však, že »krepostný ráz posadské obce během století XVIII. pomalu, ale důsledně mizí«.⁴³⁾

Nepopíráme, že v praxi i v období Petra Velikého převládající měrou nazíralo se na městské obyvatelstvo jako na těhlý a službou povinný stav. Vedle množství cel a daní, jež muselo platiti městské obyvatelstvo, bylo ještě povinno za Petra Velikého stejně jako v Rusi Moskevské nésti množství služeb pro stát (t. zv. »věrnaja« t. j. přísežná služba) jako: dávatí vládě k dispozici celní a krčmářské burmistry a kontrolory (»čelovalniki«, t. j. přísežné), pak zvláštní burmistry a kontrolory obchodu solního, pro sbírání potravin atd.⁴⁴⁾ Když vláda Petra Velikého v létech 1705—1707 učinila předmětem státního monopolu celou řadu tovarů, které dotud byly ve volném prodeji, anebo se jich prodej dával do pachtu, tíže povinností městským obyvatelstvem pro stát nesených se ještě zvýšila u porovnání s obdobím předchozím.

Taková byla vládní praxe, vynucená potřebou hledati nové prameny příjmů (nezapomínejme, že za vlády Petra Velikého vedlo Rusko téměř nepřestávající války) se strany jedné, s druhé pak strany vynucené nedostatkem vlastních výkonných orgánů, nedostatkem to nabádajícím vládu k tomu, aby uložila na bedra městského obyvatelstva finanční službu jako zvláštní státní povinnost. Mluvíme-li však o principech Petrovy politiky, musíme poukázati v zákonodárné činnosti Petra Velikého také na tendenci zcela opačnou, zejména v posledních létech jeho vlády se projevující, mířící k tomu, aby zmenšena byla služební povinnost městského obyvatelstva a dokonce, aby toto obyvatelstvo úplně osvobozeno bylo od konání služeb ve prospěch státu, třebaš pokus v tomto směru vládou Petra Velikého učiněný úspěchem korunován nebyl, opětovně proto, že vláda měla nedostatek vlastních úřednických sil.

⁴²⁾ A. A. Kizevetter, op. cit., str. 619—620.

⁴³⁾ *ibid.*, str. 61.

⁴⁴⁾ Viz mezi jiným, P. S. Z., sv. V., č. 2724, 2766, 2835, 2866; sv. VI., č. 3664.

Již v ukaze z 16. ledna 1712 vyslovuje se přání, aby »věrné« služby stav obchodnický ničící byly zrušeny a zavedeny místo nich pachtý.⁴⁵⁾

R. 1713 vychází ukaz o setrvání »slobodských lidí« při službách státních do konce roku; ukaz nařizuje příští rok je při službě nepřidržovati a k jiným službám »nejímati«,⁴⁶⁾ a poskytuje takovým způsobem slobodským těhlým lidem oddech při konání služeb pro stát.

R. 1719 provádí se »uvolnění v narod« (t. j. odevzdání do volného prodeje) největší části tovarů, které dosud tvořily státní monopol,⁴⁷⁾ a to zmenšuje přirozeně tíhu služebného těhla, poněvadž se zmenšuje počet osob k »věrné službě« přibíraných.

Na konci panování Petra Velikého, r. 1722 činí vláda rozhodný pokus zcela zbavití městské (»posadské«) lidi státních služeb. 11. ledna 1722 vychází ukaz o tom, že obchodnictvem volení kontroloři (»cělovalniki«), dohlížejíci nad přijímáním a odesíláním potravin zaměnění budou důstojníky ve výslužbě.⁴⁸⁾ 11. dubna téhož roku vydán byl ukaz o tom, aby obchodníků nebylo užíváno při vybírání cel, ale jen při oceňování státních tovarů, při čemž za práci měli dostati odměnu.⁴⁹⁾ Konečně 13. dubna 1722 vydán byl principiálně velmi důležitý ukaz, který vůbec rušil bezplatnou státní službu poskytovanou »posadskimi ljudmi« (měšťany), na jejichž místo měli přijíti vysloužilí důstojníci a vojáci; jen pro oceňování státního zboží předpisoval ukaz bráti k tomu jako dříve lidi »dobré a zkušené« z měšťanů s tím, aby těchto volených k obchodnictvu patřících lidí nebylo žádáno víc, než 2 osoby za město a aby se jim za službu dostávalo platu.⁵⁰⁾

»Avšak snaha (vlády) zbavití obchodnictvo tisících a nákladných služeb nebyla korunována úspěchem. R. 1724 pro vybírání státních důchodů z důstojníků, šlechty a »raskolníků« (církevních odpadlíků) určeno bylo všeho všudy 475 lidí, zatím co

⁴⁵⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 2467.

⁴⁶⁾ P. S. Z., sv. V., č. 2711.

⁴⁷⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3428.

⁴⁸⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3875.

⁴⁹⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3960.

⁵⁰⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3966.

třeba bylo 6.997 lidí. V důsledku toho při daních, k jichž výběru »pro nedostatek lidí« nebylo koho z důstojníků, šlechty a rozkolníků ustanoviti, nařízeno bylo, aby výběr obstarán byl po starém obchodnictvem podle volby magistrátů. Avšak Vojenskému kollegiu a »geroldmejšteru« bylo znova nařízeno vyhledávati důstojníky, vojáky a dragouny a pečovati, aby hlavně jimi obsazena byla místa výběrčích nepřímých státních daní (P. S. Z., 4388, 4620).⁵¹⁾ Avšak po Petrovi »vláda, — podle slov citovaného autora, — vrátila se k starému výhradnému nazírání na obecní instituce městské jako na orgány vybírající státní příjmy«.⁵²⁾

Vláda Petra Velikého nebyla vždy stejného názoru v důležité otázce, mají-li všechny osoby obchodem a průmyslem v městech se zabývající býti členy posadských »těhlých« obcí, anebo mohou-li t. zv. »běloměstci« obchodovati a průmysl provozovati platíce jen daně stejně vysoké jako posadští těhlí lidé. Na počátku vlády Petra Velikého vydána byla řada ukazů, které požadovaly (podobně jako starší uzákonění státu moskevského), aby všichni, kdož ve městech obchod neb průmysl provozují, byli členy posadských těhlých obcí, které utvrzovaly připoutání městského obyvatelstva k jeho »posadům« a požadovaly vzhledem k tomu, že přechod posadského obyvatelstva k jiným stavům se zakazoval, aby do svých »posadů« a »slobod« vráceni byli těhlí lidé, kteří z nich odešli.⁵³⁾ Pak vláda kloní se k povolování obchodně-průmyslové činnosti všem třídám společnosti a žádá od obchodníků-»běloměšťců« jen placení příslušných daní. 1. října 1711 vydán byl ukaz Senátu: »lidem každého stavu dovoleno jest pod vlastním jménem všude všemi tovary obchodovati a platiti musí všechny obvyklé poplatky«.⁵⁴⁾ — Povolujíc však obchod ve městech »běloměšťců«, vláda nezříká se staršího názoru, že těhlý stav přítomného obchodně-průmyslového obyvatelstva v posadech jest zá-

⁵¹⁾ A. P. Prigara, Opyt istorii sostojanija gorodskich obyvatel'ej pri Petre Velikom. Žurnal Min. Nar. Prosv., č. 136, pros. 1867, str. 780, viz také P. S. Z., sv. VII., č. 4477.

⁵²⁾ Ibid., str. 783.

⁵³⁾ P. S. Z., sv. III., č. 1666, 1723; sv. IV., č. 1775, 2220.

⁵⁴⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 2433. Viz také P. S. Z., sv. V., č. 2770 a sv. VII., č. 4336.

vazný a nezbytný a snaží se vrátiti do posadů a »slobod« dřívější těhlé lidi — obchodníky a řemeslníky, — kteří z nich odešli.⁵⁵⁾

Viděli jsme výše, že Petr Veliký snažil se organisovati městský stav v Rusku »jako v jiných státech tomu obyčejně jest« a podle vzoru těchto »jiných«, t. j. evropských států chtěl stvořiti pro řemeslnické obyvatelstvo ruských měst cechovou organizaci. Ustanovení o zavedení cechů obsaženo jest v reglamentu pro hlavní magistrát (1721) a 27. dubna r. 1722 vydán byl zvláštní úkaz o zavedení cechů.⁵⁶⁾ Úkaz tento však, zaváděje cechové zřízení podle evropského vzoru, nezaváděl jednu ze základních zásad evropského cechového zřízení, totiž zásadu t. zv. »Zunftzwang«-u; t. j. zásadu povinného členství v cechu pro všechny osoby zabývající se dotýčným řemeslem nařizuje, aby do cechu zapisováni byli jen ti řemeslníci, »kteří budou chtíti na trvalo neb dočasně a nechtějících nedonucovati«. Petrův zákon ukládáje cechovním starešinům (»aldermanům«), aby dozírali na jak ost řemeslníky vyráběného zboží (ale zdržuje se při tom podrobné reglementace výroby), nezavádí také druhou důležitou zásadu evropského zřízení cechového, totiž regulování kvantitativního rozsahu řemeslné výroby pomocí předpisů o maximálním počtu učedníků a tovaryšů, jaký smí každý mistr míti. Naopak, úkaz z r. 1722 ustanovuje: »všem mistrům ... tovaryšů a učedníků u sebe držeti dovoleno, kolik kdo bude chtít ...« Doba učení ustanovuje se na 7 let, po jejichž uplynutí mohli učedníci odcházeti od mistra, když byli obdrželi »osvědčující list« o znalosti svého řemesla »jako v cizích krajích«.

Takovým způsobem chtěl Petr Veliký přenést do Ruska evropský institut cechový ve formě značně zmírněné a zeslabené, ale přes připuštěné jím ústupky od evropského vzoru zavádění cechů na ruské půdě šlo velmi ztuhla, což je patrno mezi jiným z řady následujících Petrových ukazů tohoto předmětu se týkajících.⁵⁷⁾

⁵⁵⁾ Viz reglament pro Hlavní magistrát, hl. 4. (P. S. Z., sv. VI., č. 3708) a instrukci pro městské magistráty, bod 8. (P. S. Z., sv. VII., č. 4624), také P. S. Z., sv. V., č. 2812; sv. VI., č. 3898, 4059. — Podrobný soupis zákonných ustanovení Petra Velikého dotýkajících se organizace správy a právního postavení městského obyvatelstva viz v práci L. O. Plašinského: »Gorodskoje ili srednje sostojanie russkago naroda v jego istoričeskom razvitii ... P. 1852, str. 153—195.

⁵⁶⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3980.

⁵⁷⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 4054, 4066, 4102. — V citované práci pro-

Příčinou neúspěchu cechovní reformy Petra Velikého byla nejenom, jak zaznamenávají badatelé (J. J. Ditjatin, A. A. Kizevetter) administrativně-služební, povaha, jakou dala vláda cechové organizaci, ale také podmínky hospodářského rázu. Stěžejní zásada rozvitého zřízení cechového — *Zunftzwang* — byla za ruských poměrů zcela neuskutečnitelná, protože ruská řemeslná výroba nebyla soustředěna v městech jako na západě, nýbrž jaksi rozlévala se po celé zemi ve formě na Rusi velmi rozvitě selské řemeslné výroby (t. zv. »kustarné«), která zcela unikala jakékoliv kontrole a reglementaci.

Dále snažil se Petr Veliký obléci ruské řemeslnictvo do cechovního kaftanu evropského vzoru v době, kdy tento kaftan byl již značně obnošen a sama západní Evropa chtěla jej odložit. Většina evropských národohospodářů a publicistů st. XVIII. pohlížela na cechy jako na přítěž hospodářského vývoje a vskutku velký kapitalistický průmysl, který v tomto století se rozvíjel, vybudován byl na zcela jiném hospodářském základě, nežli středověká výroba cechovní.⁵⁸⁾ A proto, když Petr snažil se současně se zavedením cechového zřízení zavést v Rusku velkou, kapitalisticky organisova-

fesora A. A. Kizevettera o »posadské obščině« v st. XVIII. (na str. 167—168) uvedeny jsou tabulky ukazující absolutní i relativní množství členů cechů v ruských městech v polovině st. XVIII.; z nich je patrné, že v některých městech a dokonce v samé Moskvě řemeslníci do cechů zapsaní tvořili 0,5—1,5% všeho obyvatelstva posadu! Cechovní svazy »nesoustřeďovaly v sobě všechno řemeslnické obyvatelstvo« »posadské obščiny«; kromě »slabého číselného rozvoje třídy cechů«, zaznamenává prof. A. A. Kizevetter jako druhý charakteristický znak ruského zřízení cechového v st. XVIII. »velmi značnou nestálost cechovní organizace. «: »v jednom a témž posadě se cechy brzy opět zřizují, brzy ruší a zanikají« (ibid., str. 168).

⁵⁸⁾ »Bedarfsdeckungsprinzip« a »Erwerbsprinzip«, podle definice W. Sombarta (Der moderne Kapitalismus, I. sv., 4. vyd., 1921, str. 14). — Srov. také K. Příbram, Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik, I. sv., 1907, str. 8., — kde autor objasňuje neslučitelnost nového systému hospodářského, jehož zásadou jest »Steigerung der Produktion« se zřízením cechovním, pro něž charakteristickým a základním jeví se býti »nicht das Streben nach Erweiterung des Betriebs, sondern die Sicherung des Nahrungsstandes für jeden einzelnen der Zunftmeister...«

nou tovární výrobu, ukládal si úlohy navzájem si odporující⁵⁹⁾ a současně s úspěchem neuskutečnitelné.

Přecházejíce k studiu obchodní politiky Petra Velikého, uvedme především, že jedním z hlavních škůdců obchodnické třídy v moskevském státě (kromě tíže daní a služeb a přehmatů orgánů správních), byla zhoubná konkurence cizozemských obchodníků, kteří vítězili nad ruskými obchodníky svými odbornými znalostmi a hlavně svou organisovaností a kteří nad to těšili se až do poloviny století XVII. různým výhodám a privilejiím.⁶⁰⁾ Stížnosti na zhoubnost konkurence cizích kupců pro ruské obchodnictvo nalézáme jak ve spisech Križaničových a Posroškova, tak v řečech («skazkách») zástupců obchodnictva na t. zv. »Azovském sněmu«⁶¹⁾ (1642) a v prosbách moskevských obchodníků, adresovaných panovníkovi.⁶²⁾

R. 1649 po nové stížnosti ruského obchodnictva na anglické obchodníky vláda cara Alekseje Michajloviče odňala Angličanům právo obchodovati bez placení poplatků celních a vyhostila je z území moskevského státu, dovolivši jim jen za účelem obchodu s ruskými kupci přijížděti na výroční trh k městu Archangelsku.⁶³⁾ Tak zv. »Novotorgovyj ustav« (novoobchodní statut),⁶⁴⁾ vydaný r. 1667, jak z předmluvy k němu patrno, na prosbu moskevských obchodníků, kteří znova žádali o ochranu »před přijíždějícími cizinci v mnohých škodlivých obchodech«, zavedl pro cizí obchodníky celou řadu ohraničení a obmezení.

Ale tato zákonná opatření jevila se býti nedostatečnými pro ochranu ruského obchodnictva před cizozemskou konkurencí. Ruští

⁵⁹⁾ Jako jednu z překážek v rozvoji cechů ve st. XVIII. uvádí prof. A. A. Kizevetter právě »nerovnou konkurenci«, kterou zahájila »s cechovní výrobou v XVIII. st. se rozvíjející výroba tovární« (op. cit., str. 149).

⁶⁰⁾ Angličtí obchodníci do r. 1649 obchodovali v moskevském státě aniž platili cla.

⁶¹⁾ Viz »Akty, odnosjaščijesja k istorii zemskich soborov«, pod red. J. V. Goťje, vyd. N. Kločokva, M. 1909, str. 55.

⁶²⁾ Viz »Akty Archeograf. Ekspedicii« sv. IV., č. 13.

⁶³⁾ P. S. Z., sv. I., č. 9 (ukaz z 1. června 1649).

⁶⁴⁾ P. S. Z., sv. I., č. 408.

obchodníci století XVII. ve svých prosbách stěžovali si na »spiknutí« a »Istivost« cizinců u města Archangelska, sami však nedovedli ničeho podniknouti proti cizímu »spiknutí«, t. j. proti souhlasným a organisovaným akcím cizozemských obchodníků.

A tu Petr především staral se o to, aby ruští obchodníci obchodovali organisovaně a ne roztříštěně jako dříve. Odtud jeho vytrvalá snaha, aby tvořeny byly ruské obchodní společnosti.⁶⁵⁾ Již r. 1699 nařizuje, »aby obchodníci obchodovali stejně, jako obchodují obchodníci jiných států, totiž sdružení ve společnostech« . . .,⁶⁶⁾ ale organisování obchodních společností na Rusi se nedařilo. Na konci své vlády vydává Petr ukaz (1724) o zřízení společnosti pro obchod se Španělskem, ve kterém prohlašuje: »Poněvadž všem jest známo, že naši lidé za nic nepůjdou, nebudou-li přinuceni, pročez obchodní kollegium (»kommerc-kollegia«) pro tuto novinku řízení a správu nad tím míti má, jako matka má nad dítětem ve všem, pokud k dokonalosti nedojde« . . .⁶⁷⁾ »Dítě« však v tomto ohledu ukázalo se málo chápavým a Petrovi se nepodařilo zorganizovati poněkud větší a vlivnější obchodní společnosti, schopné konkurovati s společnostmi evropskými.

Ruští obchodníci stísněni konkurencí cizozemskou, s druhé strany byli také ještě obmezeni konkurencí státního podnikání obchodního, kteréž odňalo jim celou řadu tovarů. Obchodní činnost cárské pokladny v moskevském státě projevovala se ve dvou formách: některým zbožím obchodovala státní pokladna souběžně s obchodníky soukromými (při čemž pokud jde o zboží ze zahraničí přivážené, měla právo přednostní koupě), jiné tovary vůbec z volného obchodu vyjímala, prohlašovala je za státní monopol a

⁶⁵⁾ Někteří z nových badatelů ukazují na to, že obchodní společnosti byly již známy také v moskevské Rusi (viz A. S. Lappo-Danilevskij, Russk. promyšlenyja i torgovyja kompanii v pérvoj polovině XVIII. v., »Žurnal. M. N. P., č. 320, pros. 1898, str. 321—322. — M. V. Doynar-Zapolskij, »Torgovlja i promyšlennost Moskvy XVI.—XVII. věkov«, M. 1910). V každém však případě byly to jen slabé zárodky, které nemohly se srovnávat a nemohly konkurovat s mocnými společnostmi evropských obchodníků století XVII.—XVIII.

⁶⁶⁾ P. S. Z., sv. III., č. 1706.

⁶⁷⁾ P. S. Z., sv. VII., č. 4540.

obchodovala jimi na vlastní účet prostřednictvím »věrných« (t. j. přísežných) agentů. Na množství státních monopolů jakožto na jednu z příčin slabého rozvoje soukromého obchodu na Rusi ukazuje Švéd Kilburger r. 1674 ve svém popisu ruského obchodu⁶⁸⁾ — a současní badatelé souhlasně uznávají rozvoj státního obchodování za jednu z příčin, které brzdily činnost obchodnické třídy a zdržovaly rozvoj soukromé podnikavosti v moskevské Rusi.⁶⁹⁾

V moskevské Rusi v různé době předmětem státního monopolu nebo státního obchodu (hlavně vývozního) byly: cizozemské peníze, kožešiny (hlavní předmět moskevského vývozu za hranice), surové hedvábí (perské), chleboviny, víno, ryby, juchta, konopí, vosk, potaš, sanytr, smůla, kaviár a jiné zboží. »Státní pokladna dlouho před počátkem století XVIII. byla hlavním kupcem na moskevském trhu.«⁷⁰⁾ »Moskevský car byl prvním kupcem ve svém státě.«⁷¹⁾

Petr našel takto již rozvitou soustavu státního obchodu a na počátku svého panování ještě značně rozšířil oblast státního obchodního podnikání. Theoreticky, alespoň na konci svého panování, Petr jasně chápal prospěšnost a přednosti svobodného soukromého obchodu. Reglament pro hlavní magistrát (1721) uznává, že blahobyt měst kromě jiných příčin závisí »také od svobodného ve všem všudy a nerušeného obchodu«... Avšak potřeby fiskální nutily Petra k tomu, aby značně obmezoval oblast »svobodného obchodu«, dokonce více, nežli byla obmezena v moskevském státě. V letech 1705—1707 k dřívějším předmětům státního monopolu — vínu, smole, potaši, rebarboře (léčivý kořen), kaviáru a kliču — přistoupila celá řada nových předmětů; úkazem z 1. ledna 1705 byl zřízen regál solní,⁷²⁾ pak vzaty byly do státního prodeje

⁶⁸⁾ J. F. Kilburger, *Kratkoje izvěstije o russk. trgovlé...* Překlad D. Jazykova. Petrohrad 1820, str. 13.

⁶⁹⁾ Viz N. J. Kostomarov, *Očerki trgovli Moskovskago gosudarstva v XVI.—XVII. st.*, Petrohrad 1867, str. 162 (táž práce vydána je v sebraných spisech N. J. Kostomarova, vydání »Litěr. Fouda«, Petrohrad 1905. *Istoričeskija monografii i izsledovanija*. Kn. 8., sv. 20.) — A. S. Lappo-Danilevskij, *op. cit.*, *Žurnal M. N. P.*, č. 320, pros. 1898, str. 315—316.

⁷⁰⁾ A. S. Lappo-Danilevskij, *ibid.*, str. 315.

⁷¹⁾ M. V. Dvornar-Zapolskij, *op. cit.*, str. 3.

⁷²⁾ P. S. Z., sv., IV., č. 2009.

tabák,⁷³⁾ dehet, křída, tuk, rybí tuk,⁷⁴⁾ štetiny⁷⁵⁾ a jiné zboží. Víno bylo také výlučně ve státním prodeji, kromě Malé Rusi, kde panoval systém volných výčepů.

Dále stát za Petra Velikého, jako již před tím, obchodoval mnohými důležitými předměty ruského zahraničního vývozu: kožešinami,⁷⁶⁾ chlebovinami,⁷⁷⁾ rybami,⁷⁸⁾ konopím,⁷⁹⁾ juchtou.⁸⁰⁾

Kromě státního prodeje uskutečňovaného prostřednictvím »věrných« hlav a »čelovalníků« celá řada tovarů, vyňatých z volného obchodu, dávala se státem do pachtu soukromým osobám nebo společností, při čemž někdy střídal se prodej »na věře« (víře) s pachtem, jakoby vláda v těchto případech zkoušením hledala způsob pro státní finance nejvýhodnější.⁸¹⁾ Do pachtu dával se obchod dřívím na stavbu lodí,⁸²⁾ ovčí vlnou,⁸³⁾ lnem,⁸⁴⁾ obchod produkty severského lovu ryb a velryb,⁸⁵⁾ obchod lněným semenem,⁸⁶⁾ potaší,⁸⁷⁾ dřívím na stožáry.⁸⁸⁾ R. 1704 v celém státě odebrány byly soukromníkům a odevzdány do pachtu rybolovy.⁸⁹⁾

Takto Petr Veliký, uznáváje v theorii přednosti a užitečnosti »svobodného obchodnictva«, t. j. volného soukromého obchodu,

73) P. S. Z., sv. IV., č. 2001 a 2045.

74) P. S. Z., sv. IV., č. 2153.

75) P. S. Z., sv. IV., č. 2234.

76) P. S. Z., sv. III., č. 1578, 1602, 1604.

77) P. S. Z., sv. IV., č. 2426, 2455. Viz také »Doklady i prigovory Senata v carstvovanie Petra Velikago«, vyd. Cís. Akad. Věd, sv. III., kn. I., 1887, č. 188 a 331.

78) P. S. Z., sv. V., č. 2853.

79) P. S. Z., sv. IV., č. 2590, 2600; sv. V., č. 2793.

80) P. S. Z., sv. V., č. 2793, 3056, 3462.

81) Tak tomu bylo s prodejem tabáku, viz P. S. Z., sv. III., č. 1580, 1607, 1637; sv. IV., č. 2001, 2045; sv. V., č. 3043.

82) P. S. Z., sv. III., č. 1633.

83) P. S. Z., sv. III., č. 1671.

84) P. S. Z., sv. IV., č. 2012; ukazem z 13. ledna 1705 obchod lnem opět prohlášen byl za svobodný.

85) P. S. Z., sv. IV., č. 1988.

86) P. S. Z., sv. IV., č. 2411.

87) P. S. Z., sv. IV., č. 2510.

88) P. S. Z., sv. IV., č. 2558.

89) P. S. Z., sv. IV., č. 1956 a 2007.

v praxi nucen byl finančními úvahami obmezovati obchod soukromý; vláda potřebujíc peněz, snažila zmocnit se obchodního zisku soukromých obchodníků.

Avšak v druhé polovině panování Petra Velikého v boji dvou zásad — zásady volného obchodu a zásady státního obchodu — vítězí systém volného obchodu. Již r. 1711 vláda postavila návrh, aby sféra státního obchodování obmezila se jen na takové zboží, aby z toho »obchodnictvu a v národě újma nevznikala.«⁹⁰⁾

V tomtéž roce 1711 vydán byl, jak jsme již viděli, ukaz o povolání svobodného obchodu »lidem všech stavů.«⁹¹⁾ A r. 1719 vláda zříká se většiny státních obchodních monopolů odevzdávajíc předměty státního obchodu do rukou obchodu soukromého: ukazem z 8. dubna 1719 potvrzeným 1. října téhož roku, »veliký gosudar« (panovník) jsa milostiv k obchodnictvu ruského státu, přikázal, aby fiskálními tovary byly jen dva: potaš a smůla (a to k vůli ochraně lesů) a obchod ostatními tovary, které se prodávaly státem, se uvolňuje, ukládá se však zvýšené daně«...⁹²⁾

Taková byla opatření Petrovy vlády v oblasti obchodu vnitřního. Zejména však staral se Petr o rozvoj vnějšího obchodu ruského státu, jak na západních, tak i na východních jeho hranicích. Cizím obchodníkům vydával listiny oprávnující je v Rusku svobodně obchodovati,⁹³⁾ uzavíral obchodní smlouvy se sousedními státy (s Persií,⁹⁴⁾ s Čínou⁹⁵⁾ a s německými obchodními městy),⁹⁶⁾ vydával prohlášení a nařízení regulující námořní a suchozemský obchod se zahraničím,⁹⁷⁾ jmenoval za hranicí ruské

⁹⁰⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 2426.

⁹¹⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 2433.

⁹²⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3428. — Ostatně sůl a víno nepřestávaly být předmětem státního obchodu. Ve století XVIII. a XIX. vláda státní obchod jimi brzy rušila brzy opět zaváděla. Státní prodej soli byl definitivně zrušen až r. 1862, a vinný monopol státní jak známo přetrvával ruské císařství a jest obnoven nyní v t. zv. S. S. S. R.

⁹³⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 1911, 2255, 2259; sv. V., č. 3011.

⁹⁴⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3097; sv. VI., č. 3699.

⁹⁵⁾ J. G. F o k k e r o d t, *Rossia pri Petrě Vel.*, přel. z něm. A. Šemjakin, »Čtěnija v Mosk. Obšč. Istorii i Drevn. Ross.«, 1874, kn. 2., str. 63.

⁹⁶⁾ P. S. Z., sv. V., č. 2688, 2752, 2802, 2803, 3104.

⁹⁷⁾ Viz námořní obchodní reglamenti r. 1723 (P. S. Z., sv. VII.,

obchodní konsuly a dával jim instrukce.⁹⁸⁾ Ruské kupce všemožně pobízel k zahájení obchodních styků se zahraničím a zejména, jak jsme viděli, nabádal je k zakládání společností pro vnější obchod.

Zajímavost jest poznamenati, že v instrukci, kterou zanechal Petr nově zřízenému senátu 2. března 1711⁹⁹⁾ před nastoupením osudné výpravy k řece Prutu z devíti bodů pojednávajících o tom, »co po našem odchodu dělati«, čtyři vztahují se k obchodu erárním i soukromému. Bod osmý nařizuje »obchod s Čínou po zřízení dobré společnosti jí odevzdati«, devátý — »obchod s Persií zvýšiti a Armény jak možno si nakloniti a ulehčiti jim, v čem slušno, aby se jim dodalo chuti, aby ve větším počtu přijížděli« ... Třeba poznamenati, že hlavním předmětem obchodu s arménskými obchodníky bylo surové hedvábí, které Arméni přiváželi z přikaspických provincií perských; moskevská vláda od nich surové hedvábí kupovala a s velkým ziskem dále cizincům prodávala. Avšak r. 1719 Petr Veliký, nespokojen chováním se arménských kupců, odňal jim výhody a privileje poskytnuté jim ještě za cara Alekseje Michajloviče¹⁰⁰⁾ a r. 1712¹⁰¹⁾ potvrzené a na konci své vlády (v letech 1722—1723) zabral Petr ozbrojenou mocí přikaspické provincie perské, ve kterých kvetlo hedvábnictví.¹⁰²⁾

Abyste napomáháno bylo rozvoji obchodu a námořské dopravy, zřídil Petr při zavádění kolegií v letech 1718—1719 zvláštní obchodní kollegium (»Kommerc-Kollegia«).¹⁰³⁾ Reglament, čili statut tohoto kollegia¹⁰⁴⁾ vydaný 3. března 1719, ustanovuje především,

č. 4250) a r. 1724 (P. S. Z., sv. VII., č. 4451), deklarace o obchodu na moři Baltickém z r. 1719 (P. S. Z., sv. V., č. 3350); ukazy Senátu o obchodu se Slezskem r. 1722 (P. S. Z., sv. VI., č. 4124) a r. 1723 (P. S. Z., sv. VII., č. 4159); ukazy o polském obchodě v Rize (P. S. Z., sv. VII., č. 4212 a 4415), o arménském obchodě v Astrachani (P. S. Z., sv. VII., č. 4304) a t. d.

⁹⁸⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3700; sv. VII., č. 4286, 4341, 4351, 4355.

⁹⁹⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 2330.

¹⁰⁰⁾ P. S. Z., sv. I., č. 409 (r. 1667), č. 539 (r. 1673).

¹⁰¹⁾ P. S. Z., sr. IV., č. 2609.

¹⁰²⁾ Viz J. J. G o l i k o v, Dějanija Petra Vel. . . sv. X., M. 1839, str. 195; viz také sv. IX., str. 291. Srov. J. G. F o k k e r o d t, op. cit. str. 66.

¹⁰³⁾ Záměr »zříditi kollegium pro správu obchodních věcí« vyslovil Petr již v ukaze z 16. ledna 1712 (P. S. Z., sv. IV., č. 2467).

¹⁰⁴⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3318.

že předmětem »práce a péče« obchodního kollegia »jsou dvě důležité věci« — námořská doprava a obchod. Kollegium vůbec má pečovati o sestavení a zachování »dobrých a užitečných obchodních řádů«. Pro rozvoj zahraničního obchodu kollegium je podle reglamentu povinno vypracovávati obchodní smlouvy s jinými státy, činiti návrhy na jmenování obchodních konsulů za hranicemi, pozorovati, »kde tohoto státu zboží do posledních rukou s největším ziskem prodáno a za toto odtud jiné zboží pro stát potřebné z prvních rukou a lacino koupeno a vyvezeno... býti může«; má vésti dopisování se zahraničnými agenty a podávati ruským obchodníkům zprávy o situaci na cizích trzích.¹⁰⁵⁾ S druhé strany má dávatí pozor, aby cizí obchodníci do Ruska přijíždějící nebyli omezováni a nedálo se jim bezprávi.

Pro rozvoj obchodu vnitřního má kollegium prostudovati a opravití městům dané výsady a svobody, »zřizovati třídy (gildy) neboli stupně obchodníků tam, kde ony s prospěchem mohou býti zřízeny«, pečovati o dobrou policii a spravedlivé soudnictví v městech,¹⁰⁶⁾ dozírati nad správností měř a vah, rozhodovati spory týkající se obchodních, celních a tržních práv, nedovolovati, »aby překupníci na cestě kupovali každé zboží, nenechavše mu dojítí na patřičné místo«, pečovati o splavy a vůbec dopravní prostředky.

Vůbec Kollegium má dozírati nad tím, aby nikomu při provozování obchodu se nečinilo bezprávi a omezení a zejména, »aby žádné monopoly nebo pachtý prodeje zboží na úkor všeobecného prospěchu nebyly dovoleny«.

Takové byly všeobecné zásady Petrova zákonodárství obchodního. Výše jsme již viděli, že v praxi, zejména v první polovině panování Petra Velikého, vláda široce v život uváděla systém monopolů a systém obchodových pachtů. Ani na konci svého panování se Petr úplně nezřekl používání tohoto systému.¹⁰⁷⁾

¹⁰⁵⁾ R. 1722 vydán byl zvláštní carský ukaz: »V Obchodním kollegiu míti zákony všech států... aby jich neznalostí ruští obchodníci nějakou škodu neutrpěli« (P. S. Z., sv. VI., č. 3977).

¹⁰⁶⁾ Tehdá nebyl ještě zřízen hlavní magistrát.

¹⁰⁷⁾ Viz P. S. Z., sv. VI., č. 3841 — ukaz vydaný Obch. kollegiem 30. října 1721, kterým bylo výhradné právo zahr. obchodu výrobky rybími, mrožími a velrybími v sev. přístavech odevzdáno společnosti Matěje Jevreinova.

V jednom z posledních bodů reglamentu pro Obchodní kollegium nařizovalo se, aby, shledá-li to kollegium nutno, »s nejvýznačnějšími a nejzkušenějšími obchodníky o některých obchodu se týkajících věcech rozmlouvalo a je za tím účelem předvolávalo«. ¹⁰⁸⁾ Nový reglament pro Obchodní kollegium, vydaný 31. ledna 1724 (P. S. Z., sv. VII., č. 4453), obsahuje podrobnější technické předpisy o činnosti kollegia. Podstatně novými se v něm jeví býti jen dva poslední body: bod 31., obsahující ustanovení o závazném dovážení zboží z určitých míst jen do určitých přístavů (hlavně petrohradského) a bod 32., obsahující ustanovení o clech na dovážené do Ruska cizí zboží, kteréžto ustanovení opakuje ukaz z 6. listopadu 1723 (viz dále).

Všeobecnou zásadu Petrovy politiky celní, která se týká ne tak obchodu jako průmyslu, neboť proniknuta jest principem ochrany průmyslu domácího, obsahuje právě zmíněný ukaz z 6. listopadu 1723, ¹⁰⁹⁾ v němž se nařizuje zvyšovati cla na dovážené ze zahraničí zboží podle toho, jak roste domácí produkce, takže clo rovnalo se ceně dováženého zboží, jestliže výroba v ruských továrnách rovnala se (dřívějšímu) dovozu ze zahraničí. — Může se zdáti, že výše vyložená zásada porušuje základní pravidlo racionelní soustavy protekcionismu, která naopak žádá, aby podle míry, jakou rozvíjí se vlastní produkce, dovozní cla pro dotyčné zboží klesala. Avšak, jak patrně, pravidlo, které jeví se býti racionelním při poměrně rozvité kapitalistické produkci, kdy kapitál bez působení vlády přelévá se jaksí z jednoho odvětví výroby do druhého výhodnějšího a kdy veřejná potřeba určitého zboží představuje veličinu více nebo méně složitou a vypočitatelnou, — pravidlo to nehodilo se pro dobu, kdy právě rodící se ruský velkopřůmysl činil prvé své kroky a kdy některé veřejné potřeby teprve se tvořily, částečně pod

¹⁰⁸⁾ Není ovšem novinkou, když vládní orgány přibírají obchodníky k poradám o obchodních záležitostech. Činila tak nezřídka vláda moskevská a vláda Petra Velikého ještě před vydáním reglamentu pro Obch. kollegium. Tak carským ukazem ze 4. list. 1711 nařizuje Peti, aby zvoleni byli tři obchodníci pro »ustanovení pravidel o obchodu s Holanďany«. (P. S. Z., sv. IV., č. 2447).

¹⁰⁹⁾ P. S. Z., sv. VII., č. 4346.

tlakem vlády. Na příklad: v celním tarifu z 31. ledna 1724 dovozuje se volný dovoz tovarů, jejichž domácí výroba jest ještě úplně nerozvíta: cihly, tašky na střechu a »obrazcy pečnyje« (kachle). V období rozvíteho kapitalistického hospodářství mohl by zákonodárce-protekcionista naopak zakázati, nebo značně ztížití dovoz těchto tovarů ze zahraničí, jsa přesvědčen, že se kapitál přejeje do této oblasti z jiných odvětví výroby, nebo ze sféry bankovního obratu, u Petra však tohoto přesvědčení očividně býti nemohlo. — S druhé strany vidíme v tomtěž tarifu z r. 1724, že na tovary, jichž produkce dosáhla v Rusku značné výše — železo (kromě »zboží kramářského«) a lodní plachty — uloženo jest vysoké clo, dosahující 37½% ceny, a zřejmě bylo by snížení těchto cel nebezpečno pro důležitá odvětví mladého ruského průmyslu, která se právě utvořila s velikými náklady a úsilím¹¹⁰⁾ (na železo ve formě »kramářského zboží«, jehož výroba ještě nebyla rozvinuta a nekryla poptávku, bylo uloženo jen 10% dovozní clo).

Studující celní tarif z r. 1724¹¹¹⁾ v jeho celku, musíme především poznamenati, že jeho sazby zdaleka nedosahují výše zákazových 100% cel, o jakých mluví ukaz z 6. listopadu r. 1723. Nejvyšší clo na dovážené zboží činí 37½% ceny. Volně bez cel dovozeno jest dovážeti zlato a stříbro v prutech a ražené (naopak vývoz zlata a stříbra vůbec se zakazuje), pak — suroviny nutné pro ruské soukenictví — vlnu všech druhů, kdežto na dovážené sukno ukládalo se clo 3—5 kopějek za aršin (0'7 metru); na surové hedvábi a hedvábnou přízi uloženo bylo clo jen 3%, kdežto na hedvábný brokát uloženo clo maximální — 37½%. Zboží galanterní a předměty evropské kulturní potřeby, jichž výroba v Rusku ještě nebyla rozvinuta (jako hodinky, skelné zboží, mýdlo, nítě, knoflíky), podléhalo poměrně nízkému dovoznímu clu 5—10%. Za-

¹¹⁰⁾ Protekcionistická povaha celního tarifu z r. 1724 je zcela nepochybná, ale výše některých cel — jak dovozních tak i vývozních — mohla by se vysvětliti také bezprostředně fiskálními zájmy státu.

¹¹¹⁾ Zde v Praze byli jsme nuceni užiti vydání celního tarifu z r. 1724, nalézající se ve sbírce »Sobranije ukazov Petra Vel.«, tištěné Cís. Akademií Věd, r. 1799, vyd. 4., str. 889—923. — Teď má Slovanská knihovna ministerstva zahraničních věcí v Praze (Stromovka, Letohrádek) »Polnoje Sobranje Zakonov«, kterého 45. svazek obsahuje »Knihu tarifů«.

hradní stromy, semena, květiny propouštějí se bez cla. Konečně bez cla se také propouštějí »knihy tištěné, vázané i nevázané«, dále — výkresy všech druhů a zeměpisné mapy.

Podstatnou zvláštností sazebníku z r. 1724 u porovnání se sazebníky současnými, jeví se býti to, že máme zde před sebou ne jeden druh, nýbrž dva druhy cel: cla na zboží dovážené a vyvážené; kdežto v době nynější cla na zboží vyvážené nejsou všeobecným pravidlem, nýbrž řídkou výjimkou.

Jestliže v té části sazebníku, která dovozu se týká, spatřovali jsme snahu podporovati dovoz surovin a znesnadňovati dovoz těch výrobků, které doma se vyráběly, tu vidíme v sazebníku vývozním přirozeně snahu opačnou, totiž podporovati vývoz výrobků a znesnadňovati vývoz surovin. Tak obyčejná sukna vyvázejí se z Ruska pod clem 3%, kdežto vývoz ovčí vlny vůbec se zakazuje; plátno na ubrusy podléhá 2% vývoznímu clu, kdežto na vyváženou přízi lněnou a koudelnou ukládá se 37½%. Na vyvážené kůže vydělané ukládá se clo 3—5%, na nevydělané vývozní clo 37½%.

Uvedené příklady stačí, aby se ukázalo, jaké byly všeobecné snahy Petrova celního sazebníku. Třeba ještě ukázati na dvě jeho dodatečná ustanovení. Jedno, které svědčí o snaze Petrově zbudovati ruské obchodní loďstvo, nařizuje, aby na zboží vyvážené ruskými obchodníky na ruských lodích ukládala se 1/3 cla normálního. Druhé ustanovení svědčí o snaze Petrově odvrátiti ruský zahraniční obchod od obvyklé proň dvinsko-bělomořské cesty (přes Archangelsk) a svésti jej na cestu novou petrohradsko-baltskou tím, že zvyšuje clo na zboží procházející přístavem archangelským o 25 proc. proti sazbě v tarifu ustanovené.

Třeba poznamenati, že Petr vůbec velmi se staral o rozvoj ruského obchodního loďstva jak mořského, tak říčního a o zlepšení vnitřních vodních cest. V první polovině svého panování vybudoval Hornovolocký splavný systém, jímž Kaspické moře spojeno s Baltem a na konci svého panování začal se zřizováním ladožského obvodního kanálu (dobudovaného po jeho smrti), podnikal ještě celou řadu opatření pro zlepšení vnitřních vodních cest.¹¹²⁾ Dále vydal množství ukazů o stavbě mořských a říčních moderních

¹¹²⁾ Viz na př. P. S. Z., sv. V., č. 2946, 3366, 3451; sv. VI., č. 4037, 4075; sv. VII., č. 4428, 4574.

lodí¹¹³) podle západoevropských vzorů; někdy vláda sama stavěla lodě zdokonaleného typu a odevzdávala je (bezplatně) do držení soukromníkům.¹¹⁴) R. 1720 bylo vydáno nařízení o stavbě soukromých loděnic.¹¹⁵) Konečně celní tarif z r. 1724, jak jsme viděli, snižoval na $\frac{1}{3}$ cla na zboží na ruských lodích vyvážené ruskými obchodníky. Třeba však poznamenati, že energické úsilí Petra Velikého utvořiti značné ruské obchodní loďstvo, nebylo korunováno úspěchem a obchodní doprava námořní v ruských přístavech zůstala v rukách cizinců.¹¹⁶)

Co se týče převedení ruského zahraničního obchodu z Archangelska do Petrohradu, tu v tomto směru dosáhl Petr svého cíle, o jehož dosažení dlouho a vytrvale usiloval po dobu druhé poloviny svého panování.¹¹⁷) Ke konci panování Petra Velikého slavil Petrohrad své vítězství nad Archangelskem počtem přijíždějících lodí a výší obchodních obrátů nové sídelní město daleko vyniklo nad svého soupeře: r. 1724 přišlo do petrohradského přístavu 240 lodí, do archangelského 22; r. 1725 242 a 12 lodí.¹¹⁸) A po smrti Petra Velikého, když vývozní i dovozní cla v Archangelsku byla srovnána s petrohradskými, zahraniční obchod nadále zůstal v Petrohradě.¹¹⁹) Petr zřejmě zahraničnímu obchodu ukázal a v značné míře v n u t i l výhodnější cestu.

Končice krátký přehled opatření Petra Velikého, mířících k rozvoji obchodu a zlepšení dopravy v Rusku, poznamenejme ještě, že Petr zařídil v Rusku »řádnou poštu«,¹²⁰) t. j. poštu, která sloužila běžným potřebám obyčejných občanů a ne jen potřebám

113) P. S. Z., sv. V., č. 2873, 2956, 2973, 3024, 3139, 3165, 3191, 3215, 3238, 3323, 3345, 3387; sv. VI., č. 3615, 3638, 3666, 3865, 3866, 3946, 4058, 4085, 4095, 4118; sv. VII., č. 4141.

114) P. S. Z., sv. V., č. 3193.

115) P. S. Z., sv. VI., č. 3533.

116) Viz J. G. F o k k e r o d t, *Rossija pri Petře Vel.*, Čtenija Mosk. Obšč. Ist. i Drevn., 1874, kn. 2., str. 56.

117) P. S. Z., sv. V., č. 2732, 2737, 2760, 2784, 3051, 3115, 3268; sv. VI., č. 3672, 3930, 3959, 4038, sv. VII., č. 4475.

118) S. M. S o l o v j e v, *Istorija Rossii*, Příloha k XVIII. sv. Vyd. »Obšč. Polzy«, kn. 4., str. 937.

119) J. G. F o k k e r o d t, op. cit., str. 73.

120) P. S. Z., sv. V., č. 2830, 3362; sv. VI., č. 3591, 3691, 3805, 4073; sv. VII., č. 4263.

vládním a potřebám cizích obchodníků, jako pošta ve státě moskevském.

Přecházejíce nyní k opatřením Petra Velikého v tom oboru, o který zvláště se zajímal a ve kterém zejména znamenitých úspěchů dosáhl — k hornictví a tovární výrobě — zastavíme se především u »privilegia o rudách a minerálech«,¹²¹⁾ vydaného dne 10. prosince 1719, ve kterém vykládají se směrodatné zásady politiky Petra Velikého v oboru hornictví. Privilegium především zdůrazňuje hojnost nevyužitkováného ruského přírodního bohatství a nutnost energického jeho využití v zájmu celonárodním, a jeho zpracování, které musí býti vedeno soukromou iniciativou za vládní podpory. Aby byla zde správná organisace hornictví, zřizuje se zvláštní hornické kollegium (Berg-Kollegia)¹²²⁾ a nařizuje se, aby gubernátoři a vojevodové nadále do hornických záležitostí se nevměšovali. Prvý bod privilegia ustanovuje: dovoluje se všem a každému dává se volnost . . . na všech místech, jak na vlastních, tak i na cizích pozemcích hledati, kopati, plaviti, taviti a čistiti všecky kovy . . . a stejně minerály«. Vlastníkům dává se přednostní právo, aby na svých pozemcích hornické podniky zbudovali (bod 6.), ale jestliže majitel nebude chtít, anebo nebude moci tak sám učiniti, »tu přinucen bude trpěti, že jini na jeho pozemcích budou rudu a minerály hledati, kopati a zpracovávati, aby Boží požehnání pod zemí darmo nezůstalo«; podnikatelé jsou jen povinni platiti vlastníkům třicátou druhou část zisku (bod 7.). Takto při kollisi dvou principů: práva soukromého vlastnictví a celostátního prospěchu, — přednost rozhodně dává se poslednímu: soukromé zájmy pozemkových vlastníků ustoupiti musí všeobecnému zájmu státu.

Dále nařizuje privilegium, aby »Berg-Kollegija« poskytovala zápůjčky soukromým podnikatelům pro vybudování hornických podniků (bod 8.) a osvobozuje u nich zaměstnané dělníky (horníky) od jiných služeb a povinností (bod 10.).

¹²¹⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3464.

¹²²⁾ Ještě roku 1700 zřízen byl pro správu záležitostí horních v Rusku zvláštní úřad horní (»prikaz rudných děl«) (P. S. Z., sv. III., č. 1812), který byl zrušen r. 1711 (P. S. Z., sv. IV., č. 2370) a opět zřízen r. 1715 (P. S. Z., sv. V., č. 2908).

Drahokovy — zlato a stříbro, ale také měď a sanytr mající velký význam pro potřeby státní obrany, podnikatelé jsou povinni prodávati státní pokladně za ustanovené ceny (bod 12—13). »Ostatní pak kovy, jako železo, cín, olovo a všechny minerály, může prodati každý podnikatel komu chce« (bod 15.). Jedenáctý bod privilegia zdůrazňuje, že panovník v zájmu všeobecném zřiká se patřícího jemu horního regálu; podnikatelé jsou jen povinni platiti do pokladny státní desátou část zisku.

Takové byly vedoucí zásady Petrovy hornické politiky. Třeba poukázati na to, že v tomto oboru Petrem prakticky dosaženo bylo velmi mnoho, zejména na Uralu, kde mohutné pro tu dobu hornictví jeho úsilím bylo vybudováno. Ještě r. 1697 vydán byl carem ukaz o hledání rud v újezdě hornoturském a tobolském a o zřizování závodů metalurgických, kterým dává car dva úkoly: za první, výrobu zbraní a výzbroje pro ruskou armádu a za druhé, výrobu železného zboží pro potřebu ruského národního hospodářství.¹²³⁾ R. 1699 v újezdě hornoturském byly státem zbudovány Něvjanské závody železářské a r. 1702 byly odevzdány — s připsanými k nim okřesy (»volosti«) a pozemky — vynikнувšímu potom uralskému podnikateli Děmidovu se závazkem dodávati železné výrobky pro potřeby vojenství a námořnictví.¹²⁴⁾ Na konci svého panování činí Petr opět energická opatření pro rozvoj uralského kovoprůmyslu za pomoci svého vynikajícího spolupracovníka generála Genninga.¹²⁵⁾ V důsledku jejich úsilí dosáhl uralský kovoprůmysl mohutného rozvoje, — na konci panování Petra Velikého v okruhu jekatěrinburském bylo 9 státních a 12 soukromých závodů. Ural zásoboval vnitřní ruský trh železem po dvě století po Petrovi a teprve na samém konci století XIX. a začátkem st. XX. daleko předhoněn byl hornictvím jihoruským, které vyrostlo po americku rychle.

Kromě hlavní skupiny — t. j. závodů uralských — bylo za

¹²³⁾ P. S. Z., sv. III., č. 1588.

¹²⁴⁾ P. S. Z., sv. V., č. 2746, 2904.

¹²⁵⁾ P. S. Z., sv. VI., 3986. — J. G o l i k o v, Dějanija Petra Velikago ..., sv. VIII., M. 1838, str. 92; sv. IX., str. 29, 306. Viz V. O. K l j u - č e v s k i j, Kurs russk. ist., č. IV., M. 1910, str. 158, 160. — R. 1723 gen. Genning zbudoval na řece Isetě město Jekatěrinburg, který se stal centrem uralského hornictví.

panování Petra Velikého zbudováno (nebo rozšířeno) několik metalurgických podniků ve středu a na severu Ruska.¹²⁶) Poněvadž byl nedostatek ruského kapitálu a technických sil, vydal Petr Veliký r. 1720 zvláštní manifest, v němž vyzval cizí znalce a zájemce («ochotníkov») k účasti na stavbě a rozšiřování horních podniků.¹²⁷)

Dělníky nutné pro podniky horní brala násilně vláda z okolního obyvatelstva: celé okresy («volosti») se státními sedláky připisovány k státním závodům, a povinny byly dávat jim k dispozici dělníky,¹²⁸) potom pak některé z těchto podniků spolu s připsanými k nim sedláky byly odevzdávány soukromým podnikatelům, jak jsme to viděli na příkladě Děmidova.

Výsledkem vytrvalého a systematického úsilí Petrova v tomto oboru bylo, že Rusko na konci jeho panování produkovalo 6—7 milionů pudů (1 pud = 16,5 kg) litiny a okolo 200 tisíc pudů mědi.¹²⁹) Ruská armáda mohla nyní být vyzbrojena ruskou zbraní a Rusko, které dosud železo a měď dováželo ze zahraničí, nejenom že začalo svou potřebu kovu krýt vlastní produkcí, ale železo začalo samo za hranici vyvážet.¹³⁰) — Zniňme se nakonec, že také k jihu Ruska obracel Petr Veliký svůj zrak, hledaje v zemi skryté

¹²⁶) R. 1703 vybudován byl na břehu jezera oněžského slévárenský a železářský podnik, který se stal základem města Petrozavodska; železářské a zbrojařské podniky u Tuly a Moskvy, které ještě ve století XVII. vybudovali cizozemci Vinius, Marselis a Akema byly značně rozšířeny a zdokonaleny. Třeba poznamenati, že moskevská vláda odedávna hledala zahraniční rudoznalce a pokoušela se zavést doma zpracovávání kovů (zprávy o moskevských železářských podnicích viz u J. F. Kilburgera, op. cit., část. 4, hlava V.). Ovšem rozumí se, že moskevská železářská produkce ani co do množství ani jakosti nemohla se srovnávat s mocným rozmachem kovoprůmyslu za Petra Velikého.

¹²⁷) P. S. Z., sv. VI., č. 362I.

¹²⁸) P. S. Z., sv. V., č. 332I, 346I; sv. VI., č. 3679, 3986. Viz také J. Golikov, Dějania P. V., sv. II., str. 473.

¹²⁹) Viz V. O. Kljuchevskij, kurs russk. ist., sv. IV., str. 160. — Poznamenejme ještě že za Petra (od r. 1702) začalo v Rusku teprve vlastní vytavování stříbra, které dotud vozilo se výhradně ze zahraničí (viz J. Golikov, Dějania P. V., sv. II., M. 1837, str. 67).

¹³⁰) Viz J. G. Fokkerodt, op. cit., str. 75.

bohatství,¹³¹⁾ ale doba mocného rozkvětu jihoruského hornictví ležela ještě v daleké budoucnosti . . .

Všeobecné zásady politiky Petra Velikého, pokud jde o tovární a manufakturní výrobu, vyloženy jsou v ukaze o ruských továrnách z 6. listopadu 1723 a v reglamentě pro »manufaktur-kollegium« z 3. prosince 1723. Zde důsledně provádí se myšlenka průmyslového v y c h o v á n í národa; pro rozvoj průmyslu je zpočátku třeba přímého přinucení se strany státu, potom však vládní dozor, pomoc průmyslníkům se strany státu a všestranné povzbuzování soukromé iniciativy.

Ukaz z 6. listopadu 1723¹³²⁾ vidí dvě příčiny slabého rozvoje průmyslu na Rusi: za první, orgány vládní »nedohlížejí pevně« a neposkytují dostatečné ochrany ruským podnikatelům, kteří bez vládní podpory nemají dost sil, aby zápasili s ničivou cizí konkurencí, — »neboť naše továrny u ostatních národů u veliké nenávisti jsou a snaží se je zničití každým způsobem . . .« Druhá příčina slabého rozvoje naší tovární výroby spočívá v tom, že je málo podnikatelů, — »že je málo podnikatelů — praví ukaz — i to jest pravda, poněvadž náš národ nerad se učí jako děti, které nikdy nechopí se azbuky, nebývají-li k tomu od učitele přinuceny, kterým zpočátku je to mrzuté, když se však vyučí, pak díky vzdávají; a to ze všech nynějších věcí je patrné: zdali všechno nebylo proti vůli vykonáno a již za mnohé z čeho již ovoce vzešlo, díky slyšíme; stejně také v průmyslu nestačí pouhá nabídka práce (tak se to činí tam, kde jest to již obvyklé . . .), ale třeba jest také přinucovati a napomáhati ponaučením, stroji a všelijakými způsoby, ale až se již vše zavede, tehdá bude možno obejít se i bez dozoru, totiž dozor odevzdá se burmistrům toho města . . .«, (kteří povinni jsou dohlížeti nad dobrou jakostí zboží).

V reglamentě pro průmyslové kollegium¹³³⁾ (»Manufaktur-Kollegia«), kterémuž příslušelo nejvyšší řízení všech manufaktur a továren v Ruském císařství, car snažil se, aby na prospěch obecného blaha a blahobytu poddaných založeny byly různé manufaktury a továrny, jaké i v jiných státech se nalézají«,

¹³¹⁾ Viz P. S. Z., sv. VI., č. 4129.

¹³²⁾ P. S. Z., sv. VII., č. 4345.

¹³³⁾ P. S. Z., sv. VII., č. 4378.

nařizuje průmyslovému kolegiu pečovati o to, aby zavedeny byly v Rusku nové obory výroby průmyslové, zejména takové, pro které mohou v Rusku najíti se suroviny (bod 6.).

Poněvadž jest soukromých kapitálů v Rusku málo a jsou odstrašovány, mají manufaktury a továrny býti zakládány také bezprostředně na náklad státu, s tím však, aby potom předány byly pro další exploataci soukromníkům (»partikuljárným ljudjam«).¹³⁴⁾ (bod 15.). Tak vidíme, že Petr není principiálním stoupencem »nacionalisace«, čili postátnění průmyslu, naopak uznává soukromý zájem za hybnou páku průmyslového rozvoje a hledí na státní průmyslové podnikání jen jako na stupeň přechodní, jako na porstředek průmyslové výchovy.¹³⁵⁾

Podobně není Petr principiálním stoupencem systému průmyslových monopolů. Sedmý bod reglamentu obsahuje ustanovení, že se každému člověku dovoluje zaříditi si manufaktury a továrny; osmý bod — reglamentu — vyslovuje se proti monopolu a uznává prospěšnost svobodné konkurence mezi tuzemskými průmyslníky — »neboť ze soupeření mezi podnikateli nejen rozmnožení (podniků) může vzejíti, ale i dobrá vlastnost oněch a takovým způsobem poddaným jeho veličenstva (soupeření) ne bez prospěchu býti může . . .« Při tom však třeba hleděti k tomu, aby do prodeje nebyly pouštěny tovary »špatného díla, třebas i laciné«.

Reglament pro průmyslové kolegium načrtává dále celou řadu opatření pro úspěšný rozvoj ruského průmyslu. Zejména bezcelný dovoz »ze zámoří« (stejně i nákup v Rusku) surovin a nástrojů nutných pro průmyslovou výrobu (bod 23.). Dále zá-

¹³⁴⁾ Srov. úkazy z 16. ledna 1712 a 18. ledna 1715 o rozmnožení podniků soukenických (P. S. Z., sv. IV., č. 2467; sv. V., č. 2876).

¹³⁵⁾ »Аčкoлнv car založil стátnнн тоvárnн, прѣце на нѣ глeдѣл jako на прoстředек jak подпoрoват soukromou прѣмнслoвую вѣрoбу, ктерѣ дáвал прѣднoст«. (Recense knihy S. v. O r d e g a, Die Gewerbepolitik Russlands von Peter I. — Katharina II. Tübingen, 1885. — A. S. L a p p o d a n i l e v s k é h o: »Russkaja promyšlennaja politika v XVIII. v.« Žurnal Min. Nar. Prosv. č. 245, květen 1886, str. 147). — Také zvláštní úkaz vydaný současně s reglamentem pro průmyslové kolegium rozkazuje průmyslovému kolegiu »pečovati, aby takovéto zařízené továrny nebyly dlouho drženy ve státním provozu, ale aby přivedeny do dobrého stavu, odevzdány byly soukromníkům« (P. S. Z., sv. VII., č. 4381).

půjčky a výpomoci poskytované podnikatelům ze státních prostředků (bod 9.). Továrníkům a podnikatelům, kteří »ne bez velké námahy a ztráty« zařídí nové továrny a manufaktury, musí býti poskytnuto právo po několik let bez cla tovary prodávati a »potřebné materiály« nakupovati (bod 11.). — Reglament dále nařizuje, aby všemožně pečováno bylo o to, aby nalezena byla v Rusku různá barviva a jiné hmoty potřebné pro průmyslovou výrobu (bod 20.).¹³⁶⁾

Aby zabezpečen byl pro továrníky a podnikatele dostatek pracovních sil, dovoluje se přikupovati k továrnám a závodům obyčlený majetek pozemkový (podle ukazu z 18. ledna 1721) (bod 17.). Továrníci a jejich »tovarišči« osvobozují se od státních služeb (bod 13.).

Vzhledem k nedostatku ruských technických sil, ukládá se průmyslovému kolegiu povolávati za výhodných podmínek cizí podnikatele a mistry,¹³⁷⁾ kterým třeba k vyučení přidělovati ruské učedníky (body 23. a 25.). Jak podnikatelé, tak i průmyslové kolegium mají pečovati o najímání dovedných mistrů a bedlivé vyučování ruských učedníků: »nad majiteli továren a manufaktur míti dobrý dozor, aby každý měl ve svých továrnách dobré a dovedné mistry, u kterých by ruští lidé zcela tak se vyučili, aby pak sami jako mistři mohli pracovati a aby vyrobené věci

¹³⁶⁾ Viz zvláštní úkazy o hledání barviv v. P. S. Z., sv. V., č. 2989; sv. VII., č. 4362; viz také sv. VI., č. 3526. — O »razmnožení lňaných i peňkových promyslov,« t. j. o zvětšení osevné plochy lnu a konopí pro úspěšný rozvoj výroby plátna v Rusku, viz P. S. Z., sv. V., č. 2966. Ze jména však staral se Petr Veliký o zásobování ruských soukenických továren vlnou a k tomu cíli o rozvoj chovu ovcí v Rusku, viz P. S. Z., sv. IV., č. 2544; sv. V., č. 2772, 3017; sv. VI., č. 3668, 4002; sv. VII., č. 4459; viz také úkaz z 15. června 1724 o chovu ovcí na Malé Rusi. (P. S. Z., sv. VII., č. 4532). Viděli jsme, že celní tarif z r. 1724 zakazoval vývoz vlny z Ruska a naopak připouštěl dovoz cizí vlny bez cla. — Srov. ještě J. G o l i k o v, Dějanija P. V. sv. II., str. 51; sv. IX., str. 271; J. G. F o k k e r o d t, op. cit., str. 74.

¹³⁷⁾ O cizích mistrech rozličných řemesel v Rusku mluví celá řada úkazů, viz na př. P. S. Z., sv. III., č. 1512; sv. IV., č. 2324; sv. V., č. 2898, 3176, 3335, 3429; sv. VI., č. 3526, 3543, 4006; — stejně také o posílání ruských učedníků za hranice, aby se vzdělali v různých řemeslech (viz na př. P. S. Z., sv. VII., č. 4381, 4459, 4584, 4600).

mohly přinést slávu ruským továrnám a manufakturám (bod 10.).

Takové jsou v podstatných rysech zásady Petrovy průmyslové politiky. Vyložený námi základní pramen pro její charakteristiku, totiž reglament pro průmyslové kollegium není něčím, co vymyšleno bylo v petrohradských kancelářích, ani není výsledkem nějakého mechanického převzetí západních vzorů, jest to jen systematický souhrn těch jednotlivých a rozříděných opatření, která vytrvale uváděna byla v život Petrem Velikým po celou dobu jeho panování.

Ostatně v praxi nezřídka se upouštělo od zásad průmyslové politiky vyložených v reglamentě. Zejména obor státního podnikání průmyslového zaujímal ve skutečnosti mnohem větší místo, nežli by bylo možno myslet, hledíc k theoretické přednosti, jakou dával Petr soukromé iniciativě. To vysvětluje se hlavně potřebami státní obrany (výzbroje a výstroje armády, zásobování loďstva) a fiskálními zájmy státu (výroba zboží tvořícího předmět státního monopolu) za nedostatku soukromých kapitálů a soukromé podnikavosti na Rusi na počátku stol. XVIII.

Ve státním provozu byla především celá řada podniků metalurgických zejména zbrojařských, dále některé továrny pro výrobu sukna a lodní plachtoviny.

Státní monopol lihový povzbudil vládu Petrovu z počátku k tomu, že vzala do státních rukou všechno lihovarnictví a zakázala soukromé lihovary,¹³⁸⁾ ale potom (r. 1716) vláda dovolila svobodně soukromou výrobu lihu pro potřebu domácí a pro dodávky lihu podle objednávek státních.¹³⁹⁾

Zavedení monopolu solního vedlo k rozvoji státní produkce solní.¹⁴⁰⁾ Závody pro výrobu potaše a smůly jsou také ve státní správě a produkce potaše a smůly jest regulována vládními nařízeními.¹⁴¹⁾

Kromě těchto nalézáme ve státním provozu celou řadu továren a závodů jiných odvětví produkce, nejsoucích ve spoji-

¹³⁸⁾ P. S. Z., sv. III., č. 1652; sv. IV., č. 2204, 2316, 2897.

¹³⁹⁾ P. S. Z., sv. V., č. 2990.

¹⁴⁰⁾ P. S. Z., sv. III., č. 1584; sv. IV., č. 2526; sv. V., č. 2888.

¹⁴¹⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 2469, 2527; sv. VI., č. 3772; sv. VII., č. 4292, 4491. — »Doklady i prigovory Senata«, sv. II., kn. I., č. 54.

tosti ani se státní obranou, ani se státními obchodními monopoly: podniky pro výrobu skla a zrcadel,¹⁴²⁾ továrny na papír,¹⁴³⁾ dílny voskářské¹⁴⁴⁾ a j. (viz na př. P. S. Z., sv. VII., č. 4227).

Zároveň však snaží se vláda Petra Velikého, aby podle možnosti aplikovalo se pravidlo o odevzdávání za státní prostředky zařízených továren a závodů do držení podnikatelů soukromých. Tak r. 1711 bylo rozkázáno, aby u Moskvy ležící podniky pro výrobu plátna, ubrusů a ubrousků, které spravovány byly zahraničním úřadem (»posolský prikaz«), odevzdány byly obchodníkům Ondřeji Turkovi, Štěpánu Cynbalščíkovi a společníkům.¹⁴⁵⁾ Roku 1712 zrušen byl státní prodej cihel, kamene a vápna¹⁴⁶⁾ a v následujícím roce 1713 rozkázáno bylo, aby státem zbudované cihelny byly prodány »zájemcům« (»ochočim ljudjam«).¹⁴⁷⁾ R. 1717 rozkázáno bylo státem založené sklárny v újezdě jambugském dáti do nájmu zájemcům.¹⁴⁸⁾

Soukromým osobám odevzdávány byly také státem zbudované továrny soukenické,¹⁴⁹⁾ kterýmžto vláda Petra Velikého věnovala zvláštní pozornost, majíc na zřeteli především dosažení nezávislosti na cizině při ošacování armády. R. 1712 vydal Petr úkaz, ve kterém žádal, »aby soukenictví všude tak bylo rozmnoženo, aby po pěti letech se nekupovaly stejnokroje ze zámoří . . . po zavedení výroby pak, aby obchodníkům ve společnost sdruženým se podniky odevzdaly, nebudou-li dobrovolně chtít, třebas proti vůli a ze závodu aby ročně se braly peníze s ohleduplností,¹⁵⁰⁾ aby průmyslová práce v tomto oboru byla jim milá«. R. 1720 rozhodla se

¹⁴²⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 2386; VI., 3504.

¹⁴³⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3457; sv. VI., č. 3569.

¹⁴⁴⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3516.

¹⁴⁵⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 2324. — »Dokl. i prig. Senata« vyd. Cís. Ak. Věd sv. I., M. 1880, č. 43.

¹⁴⁶⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 2546. — »Dokl. i prig. Senata«, sv. II., kn. I., č. 460.

¹⁴⁷⁾ P. S. Z., sv. V., č. 2721.

¹⁴⁸⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3132.

¹⁴⁹⁾ Do Petra Velikého nemělo Rusko vlastního průmyslu soukenického (viz J. F. Kilburger, op. cit., str. 173. — N. J. Kostomarov, op. cit., str. 286).

¹⁵⁰⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 2467. Tento úkaz opakován jest r. 1715, viz P. S. Z., sv. V., č. 2876.

vláda, majíc na zřeteli úspěšnější rozvoj soukenictví, utvořiti v Moskvě společnost sestávající z obchodníků, za jejíž členy jmenováno bylo 14 společníků z různých měst s Vl. Ščegolinym v čele a odevzdati jí státní soukenický podnik s patřícími k němu dvory a vším zařízením, poskytnuvši jí při tom jako bezúročnou zápujčku 30.000 rublů a davši jí zvlášť výhodnou výsadu;¹⁵¹⁾ v této výsadě jest mezi jiným obsažen zákaz vyvážeti z Ruska ovčí vlnu stvrzený pak celním tarifem z r. 1724. — Podle úkazu ze 17. září 1724 v Kazani roku 1714 založená státní továrna na sukno byla odevzdána kazaňskému obchodníkovi J. Miklajevu se společníky, což ihned došlo vyjádření ve značném stoupenutí výroby.¹⁵²⁾

Studující všeobecné rysy Petrova průmyslového zákonodárství, jak došly vyjádření v jednotlivých jeho uzákoněních a nařízeních, vidíme dále ne řídké upouštění od zásady svobodné konkurence podnikatelů vyslovené v 8. bodě reglamentu pro průmyslové kollegium; proti svému — v theorii — zápornému nazírání na monopoly, poskytoval někdy Petr Veliký jednotlivým průmyslníkům nebo společnostem monopolní právo vyráběti určitý druh výrobků: tak r. 1717 společnosti Šafirova a Tolstého bylo poskytnuto monopolní právo vyráběti zlaté, stříbrné, hedvábné a barchetové tkáně;¹⁵³⁾ r. 1718 Pavlu Vasiljevu monopol na výrobu barviva »bakan«;¹⁵⁴⁾ r. 1719 Savelovu a Tomiliným monopol na výrobu různých chemických výrobků;¹⁵⁵⁾ r. 1721 Pavlu Vsetovu výroba čistěného cukru;¹⁵⁶⁾ r. 1722 Tomilinu a Rjuminým monopol na výrobu jehel;¹⁵⁷⁾ r. 1723 Fonarnusovi dobývání rašeliny na 10 let (P. S. Z., sv. XII., č. 4365).

Dovoz zmíněných předmětů ze zahraničí se zakazoval. Někdy podléhal zákazu také dovoz jiných tovarů, jejichž výrobu v Rusku

¹⁵¹⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3526.

¹⁵²⁾ A. S. Lappo-Danilevskij, op. cit., Žurnal Min. Nár. Prosv., č. 320, pros. 1898, str. 330.

¹⁵³⁾ P. S. Z., sv. V., 3089. Ostatně již r. 1721 bylo lidem všech stavů dovoleno zřizovati svým nákladem hedvábnické dílny (P. S. Z., sv. VI., č. 3758.).

¹⁵⁴⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3218.

¹⁵⁵⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3358.

¹⁵⁶⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3774.

¹⁵⁷⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 4006.

chtěl car chrániti před konkurencí cizího průmyslu; tak r. 1721 zakázán byl dovoz horších druhů plátna,¹⁵⁸⁾ roku 1724 dovoz barviva »bakan« (P. S. Z., sv. VII., č. 4479). — Častěji však, nežli je přímý zákaz dovozu, uvalovala se na cizí zboží vysoká dovozní cla. Jak jsme viděli, měl celní tarif z r. 1724 přísně protekcionistickou povahu.

Ochraňuje ruský průmysl před cizozemskou konkurencí, Petr se snažil upevniti jeho vnitřní organisaci; za nejvýhodnější a nejúčelnější formu pokládal podnikání průmyslových společností,¹⁵⁹⁾ jichž zřizování všemožně napomáhal a jinž dával nejvýhodnější privilegia,¹⁶⁰⁾ a byl-li nedostatek těch, kdo by chtěli vstoupiti do společnosti, car někdy přímo nařizoval těm, či oněm průmyslníkům a obchodníkům přistoupiti za člena tvořících se společenských podniků.¹⁶¹⁾

Přihlížejíce na práci »společníků« v průmyslových podnicích jako na zvláštní druh služby společnosti a státu, petrovská privilegia obyčejně osvobozovala je (stejně jako i jejich mistry) od jiných služeb a povinností. Úkaz z r. 1721 ustanovoval jako všeobecné pravidlo osvobození od služeb »obchodníků, kteří založí závody«, odůvodňuje toto opatření — »poněvadž podle úkazu Jeho Cárského Veličenstva ve státním prospěchu rozmnožují se mnohé druhy manufaktur a továren«,¹⁶²⁾ avšak úkazem

¹⁵⁸⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3795.

¹⁵⁹⁾ A. S. Lappo-Danilevskij, ve své práci o ruských průmyslových a obchodních společnostech v první pol. st. XVIII. píše, že společenské podnikání na počátku st. XVIII. »nebylo zcela novinkou«, že zárodky jeho byly tu již ve st. XVII. (Ž. M. N. P. č. 320, prosinec 1898, str. 320—321). Rozvinulo se však společenské podnikání — pod vlivem vládních opatření — zejména ve st. XVIII. hlavně v průmyslu textilním: do r. 1760 bylo založeno společnostmi ne méně než 9 plátennických, 15 soukenických a 8 hedvábnických továren (A. S. Lappo-Danilevskij, ibid. str. 403).

¹⁶⁰⁾ V úvodu k těmto privilejiím se někdy prohlašuje, že panovník stará se o rozšíření obchodu a průmyslu ve svém státě »ve prospěch obecného blaha a blahobytu poddaných našich«. (P. S. Z., sv. V., č. 3089, 3180).

¹⁶¹⁾ Viz na př. P. S. Z., sv. IV., č. 2467; sv. V., č. 2876, 3174; sv. VI., č. 3526, 3549. — Srov. A. S. Lappo-Danilevskij, op. cit., Ž. M. N. P., č. 320, pros. 1898, str. 348.

¹⁶²⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3710.

z 8. listopadu 1723 bylo ustanoveno, že »od služeb a jiných povinností« osvobozují se jen ti, kdo nově zřizují nějaké průmyslové podniky, kdežto majitelé podniků dávno činných povinni jsou »s ostatními občany, pokud jde o občanské služby a daně, podléhati magistrátské správě« (P. S. Z., sv. VII., č. 4352).

Pak novým továrníkům a podnikatelům nezřídka poskytuje se dočasné osvobození od daní, anebo právo po několik let bez placení poplatků celních kupovati suroviny a nástroje a prodávati výrobky.¹⁶³⁾ Avšak i daňové výhody podnikatelů byly obmezeny r. 1720, kdy průmyslové podniky a zejména podniky horní, byly podrobeny zdanění.¹⁶⁴⁾

Výše jsme viděli, že jak v theorii (v reglamentě pro průmyslové kollegium), tak i v praxi vláda Petra Velikého připouštěla výdej státních zápůjček průmyslníkům, jimž nedostávalo se vlastních prostředků k úspěšnému rozvoji výroby. Třeba však poznamenati, že státní zápůjčky a výpomoci nehrály v systému protekcionistických opatření Petra Velikého úlohy zvlášt důležité a nebyly zvláště četné. — »Nesmíme přeháněti rozsah bezprostřední peněžní pomoci státní, poskytované nově zřizovaným soukromým továrnám,« — píše badatel o historickém vývoji ruské továrny M. Tugan-Baranovskij: — státních výpomocí »užito nikterak ne více než 15—20 soukromých továren a zřízeno jich bylo v petrovském období celkem, pravděpodobně, mnohem více nežli sto. Jinými slovy, značně větší část petrovských továren, které soukromníci zřizovali, obešla se bez peněžní pomoci se strany státu.«¹⁶⁵⁾

Vláda Petra Velikého majíc zájem na úspěšném rozvoji ruského průmyslu, s druhé strany poskytující průmyslníkům různého druhu výpomoci a výsady, pokládala se za oprávněnu dozírati na »pořádné udržování« podniků soukromými továrníky, odměňující přičinlivé a peněžními tresty vyhrožující nedbalým,¹⁶⁶⁾ a vůbec

¹⁶³⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3089, 3181, 3358, 3543; sv. VI., 4006.

¹⁶⁴⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3487, 3582; sv. VII., č. 4444. — Srov. J. G o l i k o v, Dějanija, P. V., sv. X., M. 1839, str. 44.

¹⁶⁵⁾ M. T u g a n — B a r a n o v s k i j, Russkaja fabrika v prošlom i nastojaščem, sv. I., Petrohrad 1898, str. 11—12. (Zde v Praze byli jsme nuceni užiti prvního vydání knihy M. Tugana-Baranovského).

¹⁶⁶⁾ Reglament pro průmyslové kollegium, bod 9. (P. S. Z., sv. VII., č. 4378); P. S. Z., sv. IV., č. 2324; sv. VII., č. 4349. — Srov. A. S. L a p p o - D a n i l e v s k i j, op. cit., Ž. M. N. P., č. 320, pros. 1898, str. 347—349.

mocně zasahovala do chodu a působila na směr průmyslového života ruského státu. Ostatně nesmíme tyto rysy Petrovy průmyslové politiky, totiž poručenství a reglamentaci přeháněti, jak to činí někteří badatelé, zejména V. O. Ključevskij, který tvrdí: »Ve svých továrnách a společnostech spojil Petr nucenost podnikání s monopolem výroby. Takováto státně-skleníková výchova průmyslu nutně vedla k vládnímu zasahování a malicherná reglementace a svárlivý dozor při nezvyklosti k věci odstrašoval zájemce.«¹⁶⁷⁾ V té věci třeba především poznamenati, že ani nucenost výroby, ani její monopolní povaha nebyly všeobecným pravidlem Petrovy průmyslové politiky. A pak reglementace průmyslové výroby na Rusi v období Petra Velikého daleko nebyla tak silně rozvíta, daleko nebyla tak »malicherná« a »svárlivá«, jako reglementace průmyslu v současných pro Petra státech na západě.

Tak ve Francii znamenitý Colbert do velkého průmyslu jím budovaného vskutku zavedl systém melicherné reglementace a týravého dozoru se strany orgánů státní moci.¹⁶⁸⁾ Ne nadarmo historik Colbertův P. Clément stěžuje si na »extension abusive des règlements« za Colberta. R. 1669 vydány byly Colbertem statuty, které podrobně upravovaly průmyslovou výrobu, zejména ustanovovaly délku, šířku a jakost různých látek a snažily se v tomto směru zavést v celém království jednotvárnost v textilní výrobě.¹⁶⁹⁾

Podle slov svého historika, Colbert »emprisonnait l'industrie dans un dédale de formalités coûteuses, la soumettait à des visites continuelles et lui occasionnait des pertes de temps considérables« ...¹⁷⁰⁾

¹⁶⁷⁾ V. O. Ključevskij, Kurs ruskoj istorii, č. IV., M. 1910, str. 155.

¹⁶⁸⁾ Třeba míti na zřeteli, že systém přísné reglementace hospodářského života na západě byl vlastní dlouhému období t. zv. »městského hospodářství« (»Stadtwirtschaft«) s jeho zřízením cechovým a systémem »vázaného obratu směnného« (»des lokal gebundenen Verkehrs«, podle definice E. Filippoviče), období to, které předcházelo době národního hospodářství (»Volkswirtschaft«) a kterého Rusko vůbec neprožilo. Takže na západě v době t. zv. »merkantilismu« reglementace průmyslové výroby orgány moci státní vystřídala jen předcházející ji cechovou reglementací výroby.

¹⁶⁹⁾ P. Clément, Histoire de Colbert et de son administration, Sv. I., Paris 1874, str. 322—324.

¹⁷⁰⁾ Ibid., str. 324.

Všeobecná instrukce v barvení vlněných tkání, vydaná 18. března 1671, skládala se z 12 částí s 317 články, obsahujícími nejpodrobnější malicherné předpisy o této věci.¹⁷¹⁾ Přísná kontrola nad průmyslem a malicherná reglementace průmyslové výroby ještě více sesílila ve Francii po smrti Colbertově, kdy vůdcem národního hospodářství stal se *Louvois* a kdy podle slov *A. Onken*a nastává degenerace (»Ausartung«) systému Colbertova: ve Francii objevuje se »celá armáda« průmyslových inspektorů a děje se pokus přenést do oblasti průmyslu zásady vojenské správy a disciplíny.¹⁷²⁾

Totéž přísné poručení a reglementaci výroby průmyslové nalézáme také v německých státech v Prusku a v Rakousku, kde vydávány jsou t. zv. »Qualitätenordnungen«, obsahující podrobné a přesné předpisy ohledně způsobu výroby a jakosti průmyslových výrobků, zavádějící pravidelnou kontrolu (t. zv. »Beschau«) prostřednictvím vládních úředníků, aby předpisy byly plněny a hrozící přísnými tresty za jejich porušení.¹⁷³⁾

A takovýto druh podrobných a tísňivých »Qualitätordnungen« k průmyslu se vztahující vůbec nenalézáme v Petrově zákonodárství. Pravda, 4. bod reglamentu pro průmyslové kollegium nařizuje předsedovi nebo členům průmyslového kollegia navštívit továrny a závody, bod 19. nařizuje továrníkům předkládati kollegiu vzorky továrních výrobků, bod 24. dokonce obsahuje ustanovení zmocňující průmyslové kollegium »vydati pro každou manufakturu reglament a jej v továrnách publikovati«, zde však nebylo na zřeteli regulování technické stránky výrobního procesu, nýbrž hlavně »pořádného zaopatření« učedníků a dělníků.

A tak Petrovy zákonodárné akty nepokoušejí se regulovati a reglementovati samotnou techniku tovární výroby¹⁷⁴⁾ a ohledně

¹⁷¹⁾ Ibid.

¹⁷²⁾ *A. Onken*, Geschichte der Nationalökonomie, č. I., 3. vyd. 1922, str. 171—172.

¹⁷³⁾ Viz *K. Příbram*, Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik..., sv. I., 1907, str. 76. — *Srov. W. Sombart*, Der moderne Kapitalismus, 4. vyd., sv. I., 1921, kap. 24.

¹⁷⁴⁾ Ve výsadě dané společnosti Šafirova a Tolstého nalézáme dokonce přímý zákaz komukoliv mísi se do vnitřního pořádku a ří-

jakosti zboží nalézáme tam jen všeobecný požadavek, aby tovary byly »nejlepšího díla«.¹⁷⁵⁾

Jen ve výjimečných případech dotýká se Petrovo zákonodárství také technické stránky výroby a to hlavně ohledně předmětů zahraničního vývozu. Tak vydává se řada ukazů o tom, aby juchta, která představovala jeden z důležitých předmětů ruského vývozu, byla připravována s vorvaním tukem a ne s dehtem.¹⁷⁶⁾ Dále, ve snaze přizpůsobiti se vkusu zahraničních kupců, vláda Petrova ukazem ze dne 2. října 1715 zakázala vyráběti a za hranice vyvážeti plátno úzké, předepsavši vyráběti plátno »jako v evropských státech« ne užší než $1\frac{1}{4}$ — $1\frac{1}{2}$ aršínů (kolem 1 metru).¹⁷⁷⁾ Ukaz tento způsobil, jak badatelé zaznamenávají, podstatnou škodu selskému domáckému (»kustarnému«) průmyslu, který nemohl lehkou přejíti k výrobě širokého plátna¹⁷⁸⁾ a vláda za 2 roky dovolila (ukazem z 18. února 1718)¹⁷⁹⁾ vyráběti a prodávati úzké hrubé plátno, ač vývoz úzkého plátna do jiných států zůstal jako dříve obmezen nebo zakázán.¹⁸⁰⁾

Co se týče regulování cen výrobků průmyslových, tu ustanovovalo petrovské zákonodárství určité ceny jen na takové výrobky, které měli podnikatelé dodati státu,¹⁸¹⁾ ale pro předměty v soukromém obchodu jsoucí, ať suroviny nebo hotové výrobky, vláda nikdy neurčovala cen,¹⁸²⁾ ponechávajíc interesovaným

zení věcí v jejich továrně: »A do správy a uspořádání tohoto podniku nechť nikdo, kromě jich samých nezasahuje a oň se nezajímá a celou správu zaříditi a vésti přísluší jim samým podle jejich uznání.« (P. S. Z., sv. V., č. 3089).

¹⁷⁵⁾ Na důkaz dobré jakosti kovových výrobků nařizuje se příslušným úřadům, aby výrobky vyzkouševše, opatřily je puncem. (P. S. Z., sv. IV.; J. 2344; sv. V., č. 3283; sv. VI., č. 3952).

¹⁷⁶⁾ P. S. Z., sv. V., č. 2949, 3141; sv. VI., č. 3496.

¹⁷⁷⁾ P. S. Z., sv. V., č. 2943.

¹⁷⁸⁾ Viz M. Tugan-Baranovskij, op. cit., str. 16.

¹⁷⁹⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3156.

¹⁸⁰⁾ P. S. Z., sv. VI.; č. 3677; sv. VII., č. 4204, 4259.

¹⁸¹⁾ Viz na př. P. S. Z., sv. V., č. 2904, 3464 (bod 12.—13.). Srov. A. S. Lappo-Danilevskij, op. cit., Ž. M. N. P., č. 320, pros. 1898, str. 348—349.

¹⁸²⁾ V tomto ohledu pokračuje vláda Petrova ve staré ruské tradici, neboť stát moskevský na rozdíl od evropského středověku, neznal

stranám, aby je prodávaly a kupovaly za »cenu dobrovolnou«¹⁸³⁾ a jen někdy projevujíc přání, aby ceny toho či onoho tovaru nebyly nepřiměřeně vysoké.¹⁸⁴⁾

Zbývá nám všimnouti si poměru petrovskeho zákonodárství k otázce dělnické. Především stála tu před rodícím se ruským velkopřůmyslem bolestivá a nesnadná otázka: kde vzítí dělníky pro továrny a závody? Co se týče státních závodů, zejména metalurgických, tu vláda připisovala k nim prostě celé okresy (»vůli«) se státními sedláky, kterým pak práce v závodech ukládala se jako nová naturální povinnost.¹⁸⁵⁾ — Při odevzdávání státních závodů soukromým podnikatelům vláda někdy odevzdávala jim spolu se závody také připsané k nim sedláky a pracující v nich mistry.¹⁸⁶⁾ Továrníci, kteří neměli státních mistrů — a takových byla většina — museli sami hledati si dělníky. V privilegiích daných továrníkům a majitelům závodů se jim nařizovalo, aby najímali si učedníky a dělníky »z lidí svobodných«, »svobodných a nikoliv nevolnických«.¹⁸⁷⁾ Poněvadž však v krepost-

za normálních podmínek regulování továrních cen: panovala v něm »svobodná« a ne »zákonná« cena.

¹⁸³⁾ P. S. Z., sv. IV., č. 2324, 2546; sv. V., č. 2721, 2820, 2904; sv. VI., č. 3526, 3841; sv. VII., č. 4415.

¹⁸⁴⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3526, 4006. — Ostatně úkaz z 16. listopadu 1723 (P. S. Z., sv. VII., č. 4368) obsahuje pokyn, aby vládním nařízením sníženy byly vysoké ceny ruských textilních výrobků a úkaz z 18. prosince 1724 (P. S. Z., sv. VII., č. 4618) ustanovuje, že ceny tovarů v Petrohradě mohou převyšovati moskevské ceny jen o tolik co stojí doprava.

¹⁸⁵⁾ K devíti permským (železářským a měďařským) závodům bylo připsáno 25.000 sedláků (mužů), ke státním zbrojařským závodům: v Tule — 508 selských dvorů (M. Tugan-Baranovskij, op. cit. str. 7.). Viz P. S. Z., sv. V., č. 3321, 3461; sv. VI., č. 3679, 3986; sv. VII., č. 4237, 4518. — Státní vesnice připisovaly se také k solivárnám (P. S. Z., sv. III., č. 1584), podnikům pro výrobu potaše a smůly (P. S. Z., sv. IV., č. 2469) a j.

¹⁸⁶⁾ Viz na př. P. S. Z., sv. III., č. 1584; sv. IV., č. 2324; sv. V., č. 2746.

¹⁸⁷⁾ P. S. Z., sv. V., č. 2820; sv. VI., č. 3526, 3543. — Srov. M. Tugan-Baranovskij, op. cit., str. 17—18. — A. Lappo-Danilevskij, op. cit., Ž. M. N. P., č. 321, únor 1899, str. 373.

ném Rusku byl nedostatek lidí svobodných, »bylo třeba přijímati do továren každou lůzu«,¹⁸⁸⁾ — tuláky, žebráky a konečně trestance, které vláda místo do vězení posílala do továren a závodů.¹⁸⁹⁾ Kromě těchto, rozumí se nedostatečných skupin dělníků, továrníci mohli najímati nevolnické sedláky, kteří měli propouštěcí listy od svých vrchností. Avšak fakticky na tovární práci nezřídka najímání byli sedláci, kteří uprchli svým vrchnostem a potřeba továrních dělníků byla tak velká, že vláda Petra Velikého r. 1722 dokonce rozhodla se upustiti od své všeobecné politiky nejpřísnějšího pronásledování uprchnuvších sedláků a navrácení jich vrchnostem, když vydala ukaz o tom, aby ti, kteří uprchli a vstoupili do továrny jako učedníci a dělníci, nebyli vráceni svým vrchnostem, neboť továrníci prohlašují, že tím »v jejich továrnách se práce zastavuje«.¹⁹⁰⁾ (Ukaz ten měl však povahu dočasného opatření a ne všeobecné normy pro budoucí časy.) Konečně ukazem z 18. ledna 1721 vláda dovolila podnikatelům kupeckého stavu, aby ke svým závodům přikupovali osídlené statky, »pod takovou podmínkou, aby ty vesnice zůstaly již navždy při těch závodech neodlučně«.¹⁹¹⁾

Takovým způsobem v ruském velkém průmyslu stále více uplatňovala se krepostná práce a po smrti Petra Velikého za panování císařovny Anny vydán byl ukaz (1736), který i ty tovární mistry, kteří dosud byli svobodní, připoutal k jejich zaměstnavatelům.¹⁹²⁾

Ostatně tovární učedníci, dokonce ze svobodných vzatí, již za Petra nepředstavovali třídu lidí svobodných a nesměli své zaměstnavatele opouštět, dokud neuplynula ustanovená doba učení,¹⁹³⁾ — a to pod pohrůžkou tělesného trestu a navrácení zaměstnavatelům.¹⁹⁴⁾

¹⁸⁸⁾ M. Tugan-Baranovskij, op. cit., str. 18.

¹⁸⁹⁾ P. S. Z., sv. V., č. 3313, 3336; sv. VI., č. 3808, 3955.

¹⁹⁰⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 4055.

¹⁹¹⁾ P. S. Z., sv. VI., č. 3711.

¹⁹²⁾ Viz A. S. Lappo-Danilevskij, op. cit., Ž. M. N. P., č. 321, únor 1899, str. 373.

¹⁹³⁾ Privilegium dané soukenické továrně společnosti Vl. Ščegolina ustanovuje sedmiletou dobu učení (P. S. Z., sv. VI., č. 3526); v privilegii daném tkalcovně plátna, patřící společnosti J. Tamesa, určuje

Co se týče podmínek pracovní smlouvy a zejména výše mzdy, tu těchto podmínek zákonodárství Petra Velikého neupravuje, ponechávajíc jich určení svobodné úmluvě stran. Nalézáme tam jen všeobecné ustanovení, aby dělníkům za jejich práci dávala se »slušná mzda« (její konkrétní výše se neurčuje) a aby podnikatelé své dělníky a učedníky neutiskovali a poskytovali jim zaopatření »dobré«, nebo »pořádné«. ¹⁹⁵⁾

Třeba poznamenati, že i na západě nenalézáme v této době zákonných ustanovení daných v zájmu továrních dělníků. Pravda, na rozdíl od zákonodárství petrovského, tam někdy vláda určuje vyšší mezd, byla to však ustanovení daná v zájmu továrníků a ne dělníků, neurčovalo se jimi minimum mzdy, jako v naší době, nýbrž její maximum. ¹⁹⁶⁾

Pokud jde o všeobecné oceňování obchodně-průmyslové politiky Petra Velikého, není mezi badateli mínění souhlasného. Ze starších badatelů Korsak (ve své knize o formách průmyslu v Rusku), Prigara (op. cit.), z nových P. N. Miljukov, zdůrazňují její »umělý ráz«, nedostatek podmínek pro »organický« rozvoj velkého průmyslu na Rusi a konečně to, že hlavní myšlenky petrovské politiky »převzaty byly« ze západu.

se stejná doba učení, učedníci již vyučení zavázáni jsou zůstatí v továrně ještě po tři léta jako tovaryši (P. S. Z., sv. VI., č. 3543).

¹⁹⁴⁾ Reglament pro průmyslové kollegium, bod 12. (P. S. Z., sv. VII., č. 4378); P. S. Z., sv. VI., č. 3526, 3543.

¹⁹⁵⁾ Podobná ustanovení jsou v reglamentu pro průmyslové kollegium (P. S. Z., sv. VII., č. 4378, bod 12. a 24.), v privilegiu o rudách a minerálech (P. S. Z., sv. V., č. 3464, bod 10.), v instrukci (»nakaze«) pro vojevody z r. 1719 (P. S. Z., sv. V., č. 3294, bod 38) a v celé řadě jiných nařízení a ukazů (P. S. Z., sv. V., č. 3089; sv. VI., č. 3543, 3551).

¹⁹⁶⁾ Viz K. P ř i b r a m, Geschichte der österreich. Gewerbepolitik, sv. I., 1907, str. 77—78: »behördliche Fixierung der Arbeitslöhne« měla za cíl zabezpečiti pro podnikatele laciné pracovní síly a ne zabezpečiti dělníkům »za práce jejich důstojnou mzdu«, jak žádal od ruských podnikatelů Petr Veliký. — Srov. W. S o m b a r t, Der moderne Kapitalismus, 4. vyd., sv. I., 1921, kap. 24. (»Die Massnahmen der staatlichen Arbeiterpolitik«) »Die Arbeiterpolitik des Merkantilismus, — praví W. Sombart — ist fast durchgängig ein Unternehmerschutz, kein Arbeiterschutz«, op. cit., str. 810.

Dějepisec ruské továrny M. Tugan-Baranovskij naproti tomu tvrdí, že obchodně-průmyslová politika Petra Velikého a zejména »vznik velkoprodukce u nás za Petra byl přirozeným a nutným výsledkem hospodářských a sociálních poměrů tehdejšího Ruska«. ¹⁹⁷⁾ Sociálně hospodářskou základnou, na které zbudována byla tovární výroba za Petra, byl obchodní kapitál, vytvořený předchozím hospodářským vývojem moskevské Rusi. Roli, jakou při vzniku velkých podniků hráli cizinci a státní finanční pomoc, nesmíme přeháněti: »daleko větší část průmyslníků byli lidmi čistě ruskými a patřili k obchodnictvu«. ¹⁹⁸⁾

Dodejme k tomu, že t. zv. »období merkantilismu« (XVII.—XVIII. st.) vůbec vyznamenávalo se přesvědčením o nutnosti a užitečnosti státního zasahování do hospodářského života země; a že všechny téměř evropské vlády v tomto období energicky napomáhaly založení domácí velkovýroby, která takto jeví se býti »uměle« vzniklou nejen v Rusku, ale i ve státech střední a západní Evropy. Ostatně z tohoto hlediska každé vůbec aktivní a tvůrčí zasažení státní moci do života jí podléhající společnosti může být uznáno za »umělé« ...

Energické úsilí Petra Velikého, vybudovati na Rusi velký průmysl, mělo bohaté výsledky. Výše již jsme mluvili o tom, čeho dosáhla petrovská politika v oblasti hornictví a metalurgie. Celkový počet továren a závodů Petrem zanechaných dosahoval čísla 233. ¹⁹⁹⁾

¹⁹⁷⁾ M. Tugan-Baranovskij, op. cit., str. 16.

¹⁹⁸⁾ M. Tugan-Baranovskij, Russkaja fabrika..., str. 8 a násl.

¹⁹⁹⁾ Počet 233 továren a závodů (r. 1725) uvádí J. Golikov (Dějanija Petra Vel., sv. XIII., str. 625); tuto číslici uznávají za správnou M. Tugan-Baranovskij, (op. cit., str. 6), S. M. Solovjev (Istorija Rossii, sv. XVIII, M. 1875, str. 182; vyd. Obšč. Polzy«, kn. 4., str. 789), V. O. Ključevskij, (Kurs russk. istoriji, č. IV., 1910, str. 158). Se strany některých badatelů se proti této cifře činí námitky a ovšem že ona nemůže činiti si nárok na úplnou přesnost, tím spíše, že pojem současné továrny není vždy možno aplikovati na průmyslové podniky z počátku st. XVIII. V každém však případě nelze pochybovati

Tak mohutným svým působením probudil Petr dřímající na Rusi výrobní síly a utvořil velký průmysl. Některé slabé pokusy a náběhy v tomto směru viděli jsme již v Rusi moskevské, avšak to, co v tomto oboru do Petra byla uděláno u porovnání s petrovským rozmachem jest tolik, jako nesouvislé žvatlání dítěte, porovnáme-li je s tvrdou a jasnou řečí zralého muže.

Uvedme v závěru, jak bedlivý cizí pozorovatel, nikterak náchylný k tomu, aby dělal komplimenty Rusku a ruské vládě a aby zvětšoval jejich úspěchy, ocenil to, čeho Petr Veliký v tomto oboru dosáhl. Mám na zřeteli Fokkerodta, který napsal svůj spis o Rusku za 12 let po smrti velikého císaře: »Petr I. — píše Fokkerodt — ještě za svého života dovedl různé továrny tak daleko, že v nadbytku dodávaly tolik, kolik třeba bylo pro Rusko takového zboží, jako na př. jehly, zbraně, různé lněné tkáně a zejména lodní plachtovinu, již mohly zásobiti nejen (ruské) loďstvo, ale i vypomáhati jiným národům. Konečně za jeho panování rozkvetly také doly v Sibiři, zejména péci prostého kováře Děmidova . . ., a místo toho, aby železo a měď dostávalo ze Švédska, jako tomu bylo za starých let, může Rusko obé, zejména železo, dopravovati do cizích krajů«. Týž autor vůbec uznává, že Petr »měl velmi zdravé názory o tom, co obchodu a průmyslu v jeho cárstvu jest prospěšno a škodливо« . . .²⁰⁰⁾

Také moderní dějepisec, stejně vzdálený toho, aby ruským monarchům pochleboval, uznává, že ve svých opatřeních obchodu a průmyslu se týkajících »reformátor ukázal jak podivuhodnou jasnost a šířku rozhledu, tak vynalézavost ve vydávání nařízení a nezdolnou energii«, že Petr byl »veliký hospodář, hospodářským zájmům nejlépe rozumějící, nejcitlivější k pramenům státního bohatství« a že »vnesl do národohospodářského života takové množství nové produktivní práce, jakou těžko jest zvážiti a oceniti« . . .²⁰¹⁾

o ohromném — u porovnání s Rusí moskevskou — počtu továren a závodů za Petra Velikého zřízených a o mocném rozvoji velkého průmyslu, který nejenom stačil krýti potřebu vnitřního trhu, ale začal také vyvážeti své výrobky za hranice.

²⁰⁰⁾ J. G. Fokkerodt, op. cit., str. 73, 75.

²⁰¹⁾ V. O. Ključevskij, Kurs, č. IV., 1910, str. 134, 61, 284.

I nelze nesouhlasiti s V. O. Ključevskim: Petr I. byl veliký ekonom!²⁰²⁾

Z rus. rukopisu přel. JUC. V. II á j e k.

Dr. F. VAVŘÍNEK:

Úvahy o právu volebním.

I.

Volič a poplatník.

Před úplným vítězstvím všeobecného práva hlasovacího bývalo základní zásadou starších řádů volebních, spojovati účast na právech politických také s určitým peněžitým odhadem. Jmenovitě při správě věcí o b e c n í c h býval větší vliv činěn závislým na uznávání a vážnosti k soukromému majetku.

Požadavek, aby jen ten měl volební právo, kdo platí daně, považován býval zároveň za ochranu tříd majetných. Třídy nemajetné naplněny jsou prý touhou, domoci se majetku, a dají-li se jim politická práva, užívají jich k tomu, aby napadaly majetek na svůj prospěch, i zanedbávají pak přirozenou cestu, která k majetku vede, totiž práci. Pro nemajetné jsou politická práva pouze prostředky, které svádějí ke zvlí a nepořádku, kdežto majetní vždy spíše budou pro zásady pořádku a řádného udržení státu. Majetní zaručují udržení státní organisace, a nepodléhají tak nátlaku velikého množství, neboť mají s dostatek příjmů, aby z nich žili, aniž pro jiné by pracovali musili. Ten, kdo platí daně, vládne pravděpodobně také majetkem, který mu poskytne možnost, žíti neodvisle od každé cizí vůle. Čistota voleb bude o to větší.

Odtud v zájmu státu mají být k výkonu politických práv jen oni občané schopni, kteří mají majetek pozemkový, průmyslový a obchodní, nebo živnosti, z kterých daň platí. Tito mají možnost, žíti beze mzdy. Zvláště mzda denní nebo týdenní uváděla by je v přílišnou odvislost od jiných. Občané, kteří v dělnickém poměru námezdním jsou nuceni k práci za mzdu denní a týdenní, jsou ve stálé odvislosti, nemohou mít tolik smyslu pro udržení státní organisace, neboť nemohou míti ani přílišného porozumění ani velkého zájmu na udržení platných řádů společenských a na celkovém stavu společnosti, ve stát organisované.

²⁰²⁾ V tomto krátkém nástinu byli jsme nuceni zřici se výkladu o opatřeních Petra Velikého v oboru politiky finanční a peněžních reform, neboť tato stránka jeho činnosti vyžadovala by práce zvláštní.